

કમળા દુઃખદર્શક નાટક.

ત્રીઅંકી.

૧૮૩૪ — ❀ — ૧૮૩૪

રચિ પ્રસીદ્ધ કરનાર.

કેશવરામ વિશ્વનાથ જાશી

રહેવાશી સીસોદ્રા તાલુકે જલ્લાલપુર.

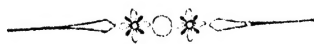

સુરત.

સંઘાડીઆવાડમાં "અંબીકા" પ્રેસમાં લવાનીશંકર રવીશંકરે

છાપ્યો.

સંવત ૧૮૩૫. — સને ૧૮૮૩.

મુલ ૬ આના.

(આ પુસ્તક શને ૧૮૬૭ના ૨૫માં આક્ટ પ્રમાણે

રજીસ્ટર કરાવ્યું છે. માટે ગ્રંથકર્તાએ ગ્રંથ સ્વામી

ત્વતાનો હક પોતાનો સ્વાધીન રાખ્યો છે.)

શાં ૨૧૦ નગીનદાસ રાજારામ.

સુ ૦ શાં ૧૬૦ ના.

મંડલીના ઝિડીટર

દોડરા અથવા ગજલ.

નમન કૃતિ મિત્ર કહું,	કેમ વીસર કોલ;
ગિરીજ સુતની સાહ્યથી,	રામજી કીધો તોલ.
નર શ્રષ્ટીમાં નીપની,	વરવાં સુકૃત જેમ;
દાઝ દેશિની દીલમાં,	રાખ્યો સજ્જન તેમ.
શરૂ તેમ કીધું તમે,	મનમાં ધરી ઉમેદ;
રામ પ્રતાપે અનિતિને,	વિદ્યોથી કરવા કેદ.
બાળ દેશિની તોડવી,	સ્વધર્મ માન્યો એજ;
રાજેશ્રી અર્ધું તુને, (આ)	નાટક તે માટેજ.
મમતા રહો પ્રભુની સદા,	થજો કુશળ તુજ નેમ;
પદના આદી વર્ણને,	મધ્ય વર્ણ કે' એમ.

કન્યા વિક્રમની અનિતિથી મેં ઘણી તરેહની ખરાબી જોઈ. એનો કાંઈ અટકાવ થાય તો સારું એમ મારા મનમાં હતું એવા વખતમાં બાળ લગ્ન થો ઘણી ઘણી આશુના અરસપરસના સ્વભાવ મળતા ન આવવાથી તેઓ દરેક સુખથી કેવા અજાણ રહેછે અને સ્વભાવે મળતાં સ્ત્રીપુરૂષ નિર્ધન છતાં પણ સુખનો સ્વાદ કેવો આપેછે વિગેરે વિગેરે કેટલીક બાબત મારા જોવામાં આવી તેથી આ સંઘળી બાબતોનું ટીકારૂપ પુસ્તક બનાવવા મારું મન ઉત્કેરાયું, પણ હું કાંઈ વિદ્વાન નથી તેમજ હું એક ગામડા નો ઉછરેલો માણસ નાનાપ્રકારની દેશિરૂઢીમાં ખરોખર માહીતગાર નથી તેથી એવું કામ મારાથી નહીંજ બની શકશે એવી ધાસ્તીમાં હતો. સંવત ૧૯૩૭ ના સાલમાં હું સુરતમાં આવ્યો એવે પ્રસંગે આપનો મેળાપ થયો જે બાબતપર મારો લક્ષ હતો તેજ બાબતપર આપનો પણ લક્ષ હતો સખબ આપે મારા વિચારને ટેકો આપ્યો જેથી હું મારી શક્તિ પ્રમાણે આ લઘુ પુસ્તક ગાંડી ઘેલી ભાષામાં બનાવી આપને નિવેદન કરૂં છું, તેમાં ભુલચુક ઘણીજ હશે તે ઉપર ધ્યાન નહિ આપતાં આપ અને સર્વ દેશાભીમાની, ગ્રહસ્થો દર ગુજર કરશે એવી આશા રાખું; કે જેથી કુદારનો નાશ થાય. તથાસ્તુ.

લી ૦ સે ૦ કેશવરામ વિશ્વનાથ.

ગાંધી.

પાત્રના નામ તથા સંબંધ.

સુત્રધાર	નાયક.
નટી	સુત્રધારની સ્ત્રી.
વિદુષક	મરડો.
કલહરાજ	એક ગ્રહસ્થ.
કુભારજા	કલહરાજની સ્ત્રી.
નિરભયસેન	કલહરાજ અને કુભારજાનો છોકરો.
કુલંગીવહુ	નિરભયસેનની સ્ત્રી.
કમળા	કલહરાજ અને કુભારજાની છોકરી.
કુષ્મણ્ડા	કમળાની સખી.
મદનકુમાર	કમળાનો ઇચ્છાવર.
બુદ્ધિકુમાર	મદનકુમારનો મિત્ર (એકરાજકુમાર.)
સખરાજ	કમળાનો પાણીયત ધાણી.
બાળકસેન	સખરાજનો ભત્રિજો.
વિજયકાર	સખરાજની પટ્ટાશાળ.
શોકટદાસ	}	કલહરાજના ન્યાતીલા; કમળા ને મદન
અમથાદાસ		કુમારને દુઃખી કરનાર.

એ શીવાય. કેટલીએક સ્ત્રી, કેટલાએક પુરુષ, બે ભીલ, સિપાઈઓ, શેનદાર, અને કેટલાક બ્રાહ્મણો વિગેરે વિગેરે.

કમળા દુઃખ દર્શક નાટક.

(વિદુલ.)

સુત્રધાર— (પ્રવેશ કરીને) હે પ્રાણવલ્લભા ! ?

નટી— (પ્રવેશકરીને) આજ્ઞા મહારાજ (નમન કરતાં.)

સુત્રધાર—પ્રીયા! આજે આ જગ્યાએ આપણે કમળા દુઃખ દર્શક નામનો નવિન કૃત્તિનો નાટક ભજવી ખતાવવો છે તેમાં આપણા સર્વપાત્ર પોતપોતાના કામમાં યશ મેળવે તેને માટે સર્વશક્તિમાન પરિશ્રમપરમાત્માનું સ્તવનકર જેથી સર્વ વિઘ્ન દૂર થાય.

નટી— આપની આજ્ઞા માથે ચડાવું છું. (ગાય છે)

૫૬. રાગ કાશી.

દયાળા દે સુમતિનું દાન; જેથી ગુણ ગાઈએ તારા દે સું: ॥ ટેક ॥
પુરાણપ્રભ પુરુષોત્તમ હે પ્રભુ, ધરીએ તારું ધ્યાન;
ત્રીગુણપતિ તારા ગુણ ગાડી, રહેવા શોભામાન, જેથી. ૧
અખંડ વિહારી વિશ્વના વ્યાપક, કૃપા કરી ધર કાન;
અરજ સ્વિકારી લે ગરજની, ભક્ત વત્સલભગવાન. જેથી. ૨
રસભરતું રસનામાં અધિક ઠીક, સમજ સેવક નાદાન;
રંગ ભુમીમાં રમીને લઈએ, ભરપુર યશ ભગવાન. જેથી. ૩
જ્ઞાન સાગર નાટક મંડળીની, વિનતી ધરજે ધ્યાન;
નારાયણ નરસીંહ નરોત્તમ, જયપ્રભુ કૃપા નિધાન. જેથી. ૪

સુત્રધાર—આહા હા હાહા ? ? ? નટી? તેં ઠીક સ્તવન કર્યું.

ગિતિ.

જે છે સૃષ્ટિ કર્તા, જેની શક્તિ સદા રહી વ્યાપી;
તે પરમાત્માને તો, ભજીએ તજીએ નહીં નહીં કદાપી.
હવે આપણા પાત્ર આદી સર્વે સાધન સાવધાન કરો

કે જેથી સૌ સૌની વખતે આ સુઝ સભાસદોની સેવામાં હા-
જર રહે.

નટી— જેથી આજ્ઞા માહારાજ. (નમન કરીને જાયછે)

સુત્રધાર—(સ્વગત) અહો સર્વ શક્તિમાન ધર્મીય તારા કૃત અઘાત છે,
તારી ગહન ગતિનો પાર કોઈ પામી શકતું નથી, તું ભકત
વત્સલ છે અને કેટલાક ભકત પીડિત દુષ્ટોને તેં સજ્જ કરીછે.

વિદુષક—(પ્રવેશકરીને) કોને ! કોને, કોને !! અલ્યાભાઈ કહેને કોને !!!
માજીસ્ટ્રેટ સજ્જ કરી ?

સુત્રધાર—અરે ! આ જાડની ડાળીઓ ખોશી, પગે ગુઘરીઓ ખાંધી,
નંગલી પશુની ચાલ ચાલતો, ઘાભરો બની જઈ માજીસ્ટ્રેટ
કોને “સજ્જ કરી” એમ પૂછે છે તેનું કારણશું ? તું કોણ છે ?

વિદુષક—(વિલેમોંટ) અરેભાઈ ! તું હમાણા મને નામ ના પૂછ કહેનીને
કોને “સજ્જ કરી?” મારો જીવ હેઠે બેસે જે.

સુત્રધાર—પણ તું કોણ છે ?

વિદુષક—(જિંસો કરીને) ભાઈ ! હું બ્રાહ્મણ છું.

સુત્રધાર—“સજ્જ કરી” એ શબ્દ સાંભલી ગભરાય છે કેમ ?

વિદુષક—હમે બ્રાહ્મણ ભાઈ ક્યાંય ભીખવા જઈએ અને કોઈ બેવકુફ
ગ્રહસ્થ દક્ષણ આપે તે વહેંચી લેતાં હમે બહુ લડીએ અને
પાઈ અર્ધી પાઈ ચોઈ આવી હોય તો તેને સારૂ. હમે ધર્મ્યમ
ધર્મ્ય પર આવી જઈએ છીએ અને તેમાંથી કોઈ મારા જે
વો જબરો હોય તો તે બધાને મારી ઠોકીને દક્ષણ લઈલેઈ
પચાવી પડે. મારામારીમાં કોઈને લોહી નીકળે અને તે
ફરીઆદ જય ત્યારે મારનારને માજીસ્ટ્રેટ સજ્જ કરે. માટે ભાઈ
કહેની કે તે બધા બ્રાહ્મણો ક્યાં છે ? હવે ભુરશી વહેંચવી
બાકી હશે તેથી હું પણ તેમાં ઘુસી જઈં તો બે પૈસા ભાગ
પડાવું; વાર ! તને ધર્મ થશે. આજે મારે મારી બાઈડી સાથે
લડતાં જરા મોડું થયું એટલે એનું સત્યાનાશ જય
બધા બ્રાહ્મણો ભીખવા નિકળી પડ્યા હતા પણ બંદા ક્યાં

ભાગ છોડે એવા છે. ચાલ, બોલ ઝટપટ કહે તે ક્યાં છે?

સુત્રધાર—અધ્યા તું મુખ છે કે શું? અહીંયાં તો કમળાદુઃખદર્શક નામનો અત્યારે નાટક થવાનો છે તેને વાસ્તે ઈશ્વર સ્તુતિ કરો તેમાં “સન્ન કરી” એ શબ્દ આવ્યો હતો; તે કહ્યું તેમાનું તો હું કાંઈ જાણતો નથી.

વિદુષક—(ફીકોપડીજઈ) હશે ત્યારે પણ ભાઈ તું કોણ છે?

સુત્રધાર—તારે તેનું શું કામ છે? જ તારે રસ્તે ક્યાંઈ ભીખવાનું જવું રહેશે.

વિદુષક—નાટક જોવા એક કોરે ઉભો રહેવા દે નહીં?

સુત્રધાર—અધ્યા તું મારા મારી વખતે કેમ કરે છે?

વિદુષક—ખંદા મુક્કી તો મારેજ કોણ પણ લડાઈની ઝડપડ ચાલતી હોય એટલામાં અધ્યા પ્રાહ્મણોને છેડેથી દક્ષણા છોડી લઈ ગાણાનંતવાયનમઃ પોખારા ગણી જવા.

સુત્રધાર—છટ છટ એ કામતો ખાયલું.

વિદુષક—ત્યારે તું શું કામ કરે છે?

સુત્રધાર—“સુત્ર ધારનું.”

વિદુષક—(વહેલો વહેલો એ તરફ દાડી ઊંચા હાથો કરી) અરે! કોઈ સીપાઈ છે કે? કમાલખા? કરીમખાં? રહેમાનખાં? રહી મખાં? ભાઈઓ તમારામાંથી મને કોઈ તરવાર આપો તો લડાઈ કરી એકાદ પ્રાહ્મણનો જીવ લઈ પૈસા ખાઈ બેસું; વાફ ભાઈ! તમને ધર્મ થશે. (ફરી હાંક મારે છે અને કોઈ જવાબ આપતું નથી તેથી માથે હાથ દઈ વચમાં બેસે છે.) અરે રામ! કોઈ હાંક આપતું નથી.

સુત્રધાર—અધ્યાભાઈ આયું બોલે છે?

વિદુષક—(ઉભોથઈને) કેમ એમ પુછે છે?

સુત્રધાર—આ બધે એ તરફ દાડી સીપાઈઓને હાંક મારે છે અને તેની પાસે તરવાર માંગે છે અને વળી પ્રાહ્મણોનો જીવ લેવાની વાત કરે છે. તું તે કેવો મુખ ને કેવો દુષ્ટ!

વિદુષક—કેમ મુખ શાનો? હમણાંજ તમે કહ્યું કે “સુત્રધારનું.”

સુત્રધાર—તેમાં શું એતો તેં મને પુછ્યું કે તમે શાનું કામ કરેછો? ત્યારે મેં કહ્યું કે “સુત્રધારનું.”

વિદુષક—(ગાલપર ટપલીમારી પોતાનો કાન આમળી) અરે! ભુલ્યો ભાઈ તમને મેં એમ પુછ્યું અને મારા મનમાં “લપાઈમાં શું કરીએ તો બધો પૈસો હાથ આવે” એવો સવાલ ઉઠ્યો એટલે તમે બોલ્યા કે “સુત્રધારનું.”

સુત્રધાર—તેમાં શું સમજ્યો?

વિદુષક—“સુત્રધારનું.” સુત્ર એટલે સુતર અને સુરત એટલે સહેલું અને ધાર એટલે તરવારની ધાર એકંદર તરવારની ધારવાળું સહેલું, મતલબ કે લપાઈમાં તરવાર ચલાવી હોય તો બધી દક્ષાણ હાથ આવે; ભિક્ષાચુક કાંઈ સહેલું નથી જેવું ધર્મચુક તેવું પ્રત્ય-ચુક, કેમ ત્યારે વ્યાકરણ શાસ્ત્ર પ્રમાણે હું ખરું સમજ્યો કેની? મારું કરજે મુરખાભાઈ.

સુત્રધાર—અલ્યા? તમે પ્રાજ્ઞાણીભાઈ દક્ષાણની વાત આવે ત્યારે આટલા ભાનચુકા કેમ થઈ જાયો?

દાહોરા.

વિદુષક—ભિક્ષાને ભોજન વિના, પ્રાજ્ઞાણને સૌ ભૂણ;

કહે રંગસો જાતમમ, સુત્રધાર તું મૃણ.

સુત્રધાર—લે જ કોઈ તારે હાથે “*અત્રેલી” મુકશે.

વિદુષક—કોણ “*અત્રેલી” મુકે! જાહેરો ખરો! મારું એક મુકીતો દાંત તોડી પાડું.

સુત્રધાર—તું મારું મારું કરેછે અને કદાચ કોઈ ઘરણ પ્રાજ્ઞાણને મુક્તી વાગતાં વખતે મરી જશે તો તારું ઘરખાર જતું રહેશે, તારી આખર જતી રહેશે, અને તારી દોલત જતી રહેશે, જરા ધીરો થા.

વિદુષક—(સુત્રધારને માંડે હાથ દેછે.)

સુત્રધાર—કેમ મારે માંડે હાથ દેછે અલ્યા?

વિદુષક—મને ચીંતા થઈ કે આમ જતી રહેશે, જતી રહેશે કરતાં, રખે તારી જીભ જતી રહે, માટે.

સુતધાર—(હસીને) અડ્યાભાઈ તુંતો મશ્કરો જણાયછે તું મને કાંઈ મદદ કરશે? તારામાં કાંઈ ગુણ છે?

વિદુષક—હૌવે એએ.

સુતધાર—શું ગુણ છે?

વિદુષક—હરેક સાથે જરા વાતમાં લડી પડવાનો અને હરેક વાતમાં હા-સ્વરસ ઉમેરવાનો.

સુતધાર—ત્યારે તો અત્યારે આ પહેલા દેખાવમાં કલહરાજ અને તેની સ્ત્રી કુમારજી એ બન્નેની વાત ચીતમાં બનતો હાસ્વરસ મુકને.

વિદુષક—ડીકછે એ કામતો બંદાનુંજ (ખખા તથા જાંગ હોકી મુછપર હાથ ફેરવી કુદકા મારેછે.)

સુતધાર—(હસીને) લે હવે એતો જાણ્યું તારું એ જવાદે તને સોંપેલું કામ બરાબર કરને હું જાણીશું (જાયછે)

અંક પેહેલો.

પ્રવેશ પેહેલો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુમારજી—અને વિદુષક.

વિદુષક—જેગોપાળ! જેગોપાળ! (સ્વગત) અને આજ પેટભરાએનું કુટોકપાળ.

કુમારજી—અરે આ મુએા ચાં કયાંથી આવ્યા?

વિદુષક—કયાંથી તે શું સેહેલું મારતા મારતા આવી ચડ્યા.

કુમારજી—(કલહરાજને) કેમ તમે સાંભળોછોકે?

કલહરાજ—(વિચારમાં ગુમ થઈ જઈ જવાબ આપતા નથી.)

કુમારજી—કેમ મકું બોલતા નથી, હવે આપણી કમળાને પરણાવવી જોઈએ માટે આપણા નાનુની સાથે કોઈ સાદું આપે અને ઉપર હજાર રૂપીઆ આપે એવું કોઈ સોંચી કહાડી તેને ત્યાં આપણી કમળાના વિવાહ કરો.

કલહરાજ—હા, જેપણુ એવોજ વિચાર કર્યોએ અને—(રહીજાયછે.)

કુભારજી—કેમ? અને કરીને રહીગયા, પછી શું?

વિદુષક—(સ્વગત.) મોહિકાણ એના બાપની.

કલહરાજ—સામું, સાદું ને હજાર રૂપીઆ આપનારો કોઈ મળતો નથી, જે તે એક આપવા કબુલ થાય છે.

કુભારજી—ત્યારે કેમ કરવું?

વિદુષક—મળેતો સહ કુટુંબ, નહીં તો અફેકો.

કલહરાજ—ઘણી તપાસ કરતાં એક ઘર બધીવાતે લાયક જણ્યું અને તેબંધી સરત પાળવા કબુલછે, છોકરો પણ લાયકછે, પણ (રહીજાયછે.)

કુભારજી—પણ શું?

વિદુષક—નાક જાયતે સારું, પણ નાક જાયતે ખોટું.

કલહરાજ—વાંધોમાત્ર એછેકે, અગાઉ તેની સાથે મારે તકરારથઈ હતી, ને ન્યાત જતમાં આપણી બાબતમાં કાપતી ક્યૌ કરેછે; માટે એ દુશ્મનને ત્યાં હું મારી છોકરી કદાપિ નહીં આપું, ઘરબાર નો સુખીછે, તેથી શું થયું?

કુભારજી—ના, ત્યારે એવાત નહીં કરવી, રહ્યો કાલે ઉડી પરણ્યા પછી મોહ્યું મારે, તેને ખોટું લાગશે તો હરકત નથી, માટે એ વગરકોઈ બીજાછે?

વિદુષક—અસ એતો નાપાસ હવે બીજો.

કલહરાજ—એક સાઠ વરસના ડોસા પેલા સખરાજ કરીનેછે, તે બંધી સરત પાળવા કબુલછે.

કુભારજી—હા, એ(સખરાજ)બહુ ભલા માણસછે, માટે એની સાથેજ વિવાહ કરો. ઘર બાર પૈસો ટકો પાસે ઠીકછે, એ બધું કોનું છોકરીનુંજ કની? જરા આંખે એજાછે તેની કાંઈ ફિકર નહીં; ચાલો હવે જમવા ઉઠો, એવાતની ઉતાવળ રાખજો.

વિદુષક—જ્યારે, ઘર બાર અને પૈસો ટકો સૌ છોકરીનુંજછે; ત્યારે રંડાપો પણ કોનો? છોકરીનોજ કની? કાંણાછે તેની શી ફિકરછે?

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ નિર્ભયસેનનો શયન ગ્રહ.

પાત્ર—નિર્ભયસેન—અને વિદુષક ત્યાં પ્રપંચી માણસની ટોળી.

નિરભયસેન—(એકલો બેઠો બેઠો કાંઈ વિચાર કરેછે.)

વિદુષક—(એકતરફથી પ્રવેશ કરી કેડામાંથી વાંકો વળીને કહેછે.)
વાહ.રે? બગધ્યાનં.

નિરભયસેન—(એક પત્ર પડેલો જોઈને) અધ્યા? આ બટક બોલા?

વિદુષક—(સ્વગત) આધનજી હોલા. (નીરભયસેન તરફ કદતાં કદતાં)
હુકમને તાબે.

નિરભયસેન—અધ્યા, બેહેકયોકે? લાવ પેલો કાગળ, કેવાછે જોડ?

વિદુષક—(સ્વગત) કાગળ બેહેકે છે તે આગળ જતાં જણાશે (કાગળ લેતાં સ્વગત) ધનજી હોલા કહ્યું તે સાંભળ્યુંકે શું. (આણી આપેછે.) લોજી.

નિરભયસેન—(વાંચેછે.)

ગરબી.

વાંસલડી વેરણ થઈ લાગીરે ધ્રીજની નારને— એરાગ.

જગમાં જીવ્યા જેણે જોયું બાળાનું સુખ બો'ણું;

ધનતે નરને લાલચને જે લેખે મનથી નાણું— ૮૬;

બહુ જગન કરે જન મેદનીમાં, ગણે દીએ કોટીધા ન સીમાં;

પણ એથી જમેબહુ ચોપડીમાં. જગમાં જીવ્યા— ૧;

બહુ પાપીતે નરને જાણો, પશુ પરમાણુ વેચે પ્રાણો;

દુખતો નથી તે અંધોકાણો. જગમાં જીવ્યા— ૨;

દીકરીના પૈસો જેલરીયા, બહુછે એ પાપતણો દરિઆ;

તેનર નિશ્ચે નરકે પડીઆ. જગમાં જીવ્યા— ૩;

લઈસાડું પાટુમારેછે, દીકરીને દુઃખમાં ઘાલેછે;

નિર્દયને તે નવસાલેછે. જગમાં જીવ્યા— ૪;

વર કાષ્ટ ગયા શમશાણુમહી,* ખુશી થાયે પુત્રીને દઈ;

પાપી દીલેનવસાલે કંઈ. જગમાં જીવ્યા— ૫;

જે પાપ ઘણું નિર્દય કામે, કદી માફ કરે શીવ પ્રભાએ;

પણુએ કોઈથી નવથાએ. જગમાં જીવ્યા— ૬;

એમનહીં કહેવું કીશમત્ત કરે, જાણીજોઈને કુપપડે;

કેશવ કહેછે શું નશીબ કરે. જગમાં જીવ્યા— ૭;

નિરભયસેન—(સ્વગત.) હા; ખરી વાતછે દીકરીનું ભલું ઈચ્છી તેને

સુખ મળે એવુંજે સાધનકરે, તેને જગમાં જીવ્યો સમજવો. ખીજાં પાપો કદાપિ માફથાયછે, પણ દીકરીનું દેઝ લીધું, તોતે પાપને માફી આપવાની ઈશ્વરની પણ શક્તિ નથી, એમ આ કાગળમાં લખ્યુંછે; એખરજં હશે માટે આ મારા મનને મોટો ટેકોમળ્યો સમજવો; હવે મારે મારી બેહેનને સુખ મળે એવી જગ્યાએજ પરણાવવી. જાણુ પરમેશ્વરેજ મને ચેતાવવા સારૂ કાગળ લખી અને નાખ્યો હોય એવું થયું.

વિદુષક—ઊંહું; એવાતતો તમે જવા દાને, ડોસાડોસીએ ક્યારનું નિશ્ચેકરી મુક્યુંછે.

નિરભયસેન—અલ્યામું ? તેણે શા ? નિશ્ચય કીધોછે ?

સોરઠો.

વિદુષક—લઈ રૂપિયાજ અઝાર; સામું સાદું સાંભળી;

ડોસો કરી વિચાર; મુહાંને દે દીકરી;

(એટલામાં પોતાની ન્યાતના કેટલાક પ્રપંચી નરો આવી એક કોરે વાતકરેછે; તે નિરભયસેન ખારીએ રહી છુપી રીતે સાંભળેછે.)

પેહલોમાણસ—ભાઈઓ સાંભળોતો ! કલહરાજ પોતાની છોકરી ના વિવાહ સખરાજ સાથે કરેછે, એતો કાગડો દહીંતરૂં લઈનિય એમ થયું, માટે એ ઘાટ દુટે એમ કરવું જોઈએ, એમાં આપણને ફાયદોછે.

વિદુષક—(પ્રવેશકરીને.) મને તમારામાં સામેલ કરોતો એ ઘાટ હમાણા તોડી આપું.

ખીજા—હઝાર, રૂપીઆ, અને વળી સાદું ! એ ખંને આપેછે; જીઓ, કેવો, મુખ ઘરડે ઘડપણ પાણવા નિકળ્યોછે; માટે એમ ન થાય એવો ઉપાય કરવો જોઈએ.

પેહલો—યારો ? એનો કાંઈ ઘાટ ઉતારવો જોઈએ.

વિદુષક—કુંભાર પાસે જાઓની ? ચાકપર ઉતારી આપશે.

પેહલો—એમાં આપણને ફાયદો એછે કે, કલહરાજે પ્રથમ દંભરાજને ત્યાં વિવાહ કરવાની વાત કહાડી, પણ એ ખંનેમાં કાંઈ આગળ તકરાર પડી હતી, તે વાત યાદ આવવાથી કલહરાજે એવાત બંધ રાખી, સખરાજસાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યોછે. તે ઉપરથી દંભરાજે આવી મને કહ્યુંકે એ છોકરીના વિવાહ જો મારે ઘેર કરાવો, તો હું તમારી મંડળી ને એક હજાર રૂપીઆ ખુશખબતમાં આપું.

વિદુષક—ત્યારે ભાઈઓ? શું બન્યું હવે? મારો ઉંઘું જે મળે રૂપી આ; મને પુછોતો ડોસાનું જ કાઢવું કરી નાંખોતો કે ઝટ કામ પેચ ગયું.

બીજા—આપણે એના મોટા છોકરા નિર્ભયસેનને, સમન્તવી, આપણા પક્ષમાં લઈએ, એટલે દાખલો બેસશે. માટે ચાલો હવે આપણે તેને શોધી કહાડીએ.

વિદુષક—પણ જાણે? પૈસાની લાલચથી કોઈના ખાસડાં ખાવાં પડે નહીં.

નિરભયસેન—(અત્યાર લગી જે બંધી વાત સાંભળ્યા કરતો હતો તેસ્વગત.) અરે! રામ! આ મારીને મારાં મા બાપની શી ફજેતી! હમારા ઘરની પંચાત કરવાને આ મુખે શું મુખત્યારછે પણ લાચાર! મારાં માબાપજ પૈસાના લોભી, શું, પૈસા સ્વર્ગે પહોંચાડશે? પણ હવે આ લુચ્યાઓને ધમકાવી કહાડું તો ઠીક; એણે કેવો વિચાર કરી મને પોતાના પક્ષમાં લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. (છતોપડીને) તમે પેટભરાઓએ જે વિચાર કર્યો તે મેં બધો સાંભળ્યો, પણ ખબરદાર કાંઈ ઘાત્રમેલ કરીતો, શું? તમે હમારા મુખત્યારછો? ચાદરાખો ચોરો, તમે તમારા કામમાં કદાપિ ફાવનાર નથી. . .

વિદુષક—લેઓરે ભાઈઓ ?? હજાર રૂપીયા. કેમ સાહેબો? પોટલાં બાંધ્યાંકે?

નિરભયસેન—હું; મારી બેનને તમારી પેઠે પૈસા લઈને કે સાટું લઈને પરણાવવાનો નથી. પણ મને કાંઈ ન મળશે. તો કંકુને કન્યાં આપીશ. જાઓ, તમને હવે હું ઝાઝું કહેતો નથી, પણ આજપછી આવી નહારી પંચાત મેળવશે તો કોઈ દીવસ બે ઇજ્જતવાન થઈજશે; તમારા જેવા લુચ્યાઓનું હું મહોડું જોવા ઇચ્છતો નથી; માટે તમે અહીંથી કાળું કરો. (બધાઓ નીચું જોઈ માફી માંગી ચાલતા થાય છે.)

વિદુષક—સત્યના પુતળાં, માટે નિચું જોઈ ચાલ્યા કની. (જાય છે.)

નિરભયસેન—ચાલો, હવે એ લુચ્યાઓતો ફરી એવી પંચાત નહીં કરે; પણ જઈને મારાં માબાપને ઠપકો આપી એવી વાત ચલાવતાં બંધ પાડું. (જાય છે.) પડદો પડ્યો.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ- કુમારજી- વિદુષક અને પાછળથી કુદંગી વહુ--

કલહરાજ—હવેશું કરીએ? સખરાજસાથે વિવાહ કરવાની છોડો ના કહેછે; ત્યારે આપણે આવો બીજો ક્યાંથી શોધી કહાડીએ?

કુમારજી—ના; તે મારેતો એ જગાએજ એની સાથે વિવાહ કરવોછે; એનાગમે તેમ વળ ઉતારીશ.

વિદુષક—હમણાંતો કદાપિ વળ ઉતારશે પણ પરિણામે તો એ વરનું નામ ઘુળજ.

કલહરાજ—પણ એમકરવાથી ઘરમાં જરૂર કંઈએ થવાના.

વિદુષક—કંઈએ ન થાય ત્યારે લગ્ન સંધાયું કે નહીં તે કેમ જાણાય?

કુમારજી—કાંઈ કંઈએ થતો નથી, હું કુદંગી વહુસાથે એને સમજાવીશ.

વિદુષક—ઓ ! આ તેજ આવ્યાંને. આવો વહુજ.

વહુ—(પ્રવેશકરીને.) સાસુજી, (હસકાંભરતી.) તમારા દીકરાનો સ્વભાવ વળી આરંદ્રખું.

કુમારજી—કેમ? વળી તને શું કર્યું?

વિદુષક—શું હું વળી! લાકડી લઈ પુજી કરી હશે.

વહુ—અરે! ઓ! સાસુજી! મારોવાંસો ભાંગી નાખ્યોને ક્યાંએ બહાર જતા રહ્યાછે.

કુમારજી—અરે? શા કારણથી?

વહુ—અરે ! જરા કારણથીજ; તેણે મને પુછ્યું કે મારાં માં આપની મરજી કમળાના વિવાહ શખરાજ ડોસાસાથે કરવાની છે. પણ મારી તેમ કરવાની ખુશી નથી. પણ તું કહે વાર, મારો વિચાર ખરો છે? કે ખોટો? ત્યારે મેં તમારો પક્ષ ખેંચી કહ્યું કે તમે જક મુકીધો આવો જગો ફરી ફરીને મળવાની નથી.

કુમારજી—હા; તેં ખરાખર કહ્યું, કહેતો ખરી, રડેછે શુંકરવા એકવાર કહીતો જા. પછી?

વિદુષક—પછી ધભોધભ.

વહુ—(વધારે રહીને) સાસુજી, મારા મોંમાંથી એ શબ્દ નિકળેછે, એટલામાં તો મારાપર ઘસારો કરીને કહ્યું કે રાંડ મુખી, હું તને જ્યારે જ્યારે ચોગ્ય સલાહ પુછું છું, ત્યારે તું આવોજ વિચાર આપતી હઈશ, તું પણ મારાં માં આપનો પક્ષ ખેંચી બાલેછે; લે ! રાંડ બોલ ને કરી, એમ કહી મને લાત અને મુઠ્ઠી મારી હેઠે પાડી.

વિદુષક—જની? તેણે તો તને હેઠે પાડી, પણ હુંજે હાત તો તારો ચોટલો ઝાલીને ઘસડત.

કુલારજી—હાય! હાય ! મુખે કીધું શું ? કહેની બાઈ પછી?

વહુ—પછી અધુરામાં પુરી તેના હાથમાં એક લાકડી આવી ગઈ તેણે કરી આ મારા વાંસાપર મોટા સોળ ઉડાડ્યા. (સોળ ખતાવેછે.)

વિદુષક—હંઅઅઅ, મેંતો પહેલાંથીજ કહ્યું હતું ને લાકડીએ ખુબ કરી હશે, તે ખરૂં ઠયું. (વહેલો વહેલો સોળ જોવા દોડી જઈને) હંઅઅ એજ લાગતી છે; હવે સલાહ આપજે.

વહુ—હવે સાસુજી, મારે તે શું કરવું, આ! મારાં માં આપ! તમે મને આવા વરને દીધી, તેના કરતાં મારી શેન નાંખી ને આટલું દુઃખ ન ચોગવત. (રહેછે)

બીરહું બાર મારીનો રાગ.

આરે ! માયાળુ મારી માડી, દા'ડી દુઃખના દરિઆરે. આરે. ૧
જનુની તેં જનમ મને જ્યારે આપ્યો, આપ્યું ન ઝેર તેં આણીરે;
આ ! છુટે આરે દુઃખડાંથી, નહીંતર કેમ ન બહારીરે. આરે! ૧
આરે ! પીતાજી માહારા બહાલા, રહેતી તમેને હું લાડીરે;
મુખી હતી થઈદુઃખી હવે હું, કેવી કરમ ગતિ આડીરે. આરે. ૨
આરે ! પીતાજી આરે ! જનેતા, તમે થયાં સ્વર્ગ વાશીરે;
તે કરતાં કેમ પેહેલી ન થઈહું, આ દુઃખ જોતે ન દા'ડીરે. આરે. ૩
ધરિયાવરને વરવાનો ને, ચાલ હતોજ અગાડીરે;
કેમ કરી બંધ બેઠા આ હિંદુ, ચાલ ચલાવી અનાડીરે. આરે. ૪
હરી હરીલે દુઃખડાં મારાં, પતિને અફલ દઈ સારીરે;
આ જગમાં ત્યારે જીવીને, પેહેરીશ મુખની સાડીરે. આરે. ૫

કુભારજી—લેખા, હવે રહીજા; રડીને શું કરવાની? હમારું કહ્યું નથી માનતો તેથી હમે પણ નાથ કહાડી મુંકી છે.

વિદુષક—(કુઠંગીને) રડીને ખેશી કેમ રહી? હાય! હાય! કરની? કે મજા પડે. તને નહીં આવડે તો લે શીખવું, બોલ હાય! હાય! જરાવાતે, (કુટે તેમ હાથ કરીને) હાય! હાય! ઢીકી મારી, હાય! હાય! લાકડી મારી; હાય! હાય! હેડી પાડી, ઉહુહુહુહુ—એમ કરની? ત્યારે નહીં મારે.

કલહરાજ—અધ્યા મુર્ખ! તને દયા નથી આવતી કે આમ ચાળા પાડે છે.

વિદુષક—ના; દયા નહીં આવે! ધન છે એના નામના પાડનારને; એનું નામ કુઠંગી છે, તે વાજખીજ છે. પોતાના ધણીના કહ્યામાં નહીં રહે તાં ઢંગ વગરનું કામ કરે, તે માર ખાયજતો. (ચાળા પાડી જતો રહે છે)

કલહરાજ—(કુભારજીને) જેમ બનવાનું હશે તેમ બનશે, પણ વિવાહની વાત હમણાં તો બંધ કરો; થોડા દીવસ પછી છોકરાને સમજાવી શું; માનશે તો તેમ, નહીં તો છાનામાના સૌ થશે.

કુભારજી—તો; ઠીક, વારં બંધ રાખો, પણ મારેતો અહીં આજ પરાણાવવી છે હોં?

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—(કલહરાજનું ઘર.)

પાત્ર—મદનકુમાર—અને બુદ્ધિકુમાર—કલહરાજ—કુભારજી—બે ભીલ અને—વિદુષક.

મદનકુમાર—મિત્રમિત્ર, પરોપકારને અર્થે જે કામ કરવા ધારૂ છો, તેમાં આપને હું સલાહ પુછું છો; તેજ પ્રમાણે એક સલાહ આજે પુછું તેમાં વિચાર કરી ચાગ્ય કહેશો.

બુદ્ધિકુમાર—મિત્ર, તું પરોપકાર કરવામાં નિશ્ચય છે, તેમ મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે હું તને સલાહ આપવામાં દ્રઢ છું.

મદનકુમાર—સાંભળો ત્યારે, જે નિશાળમાં આપણે વિદ્યાભ્યાસ કરીએ છીએ, તેના ખીજા ખંડમાં કન્યાઓને ભણવાના જે આરડો છે, તેમાં પેલા કલહરાજની છોકરી કમળા પણ આવે છે, તે તે જાણ છે? તે વર

વરવાને યોગ્ય થવાથી તેના બાપે તેના વિવાહ કર્યો, પણ એ લોભી બાપ ની કરેલી ગોડવાણુ તેના મોઢા છોકરા નિર્ભયસેનને અયોગ્ય લાગવાથી, તેણે તે ગોડવાણુ ના મંજૂર કરી છે.

બુદ્ધિકુમાર—ખરીવાત, નિર્ભયસેનના વિચાર તેની બેનને યોગ્ય સ્થાને સ્વધર્મે પરાણાવવાના છે; માટે તેના બાપની કરેલી ગોડવાણુ અયોગ્ય હશે, માટે ના કહી હશે.

મહનકુમાર—તેટલા વારતે, તેની બુંડી માતાએ નિર્ભયસેનનું કાઠલું કાઢવાના વિચાર કર્યો છે. એવું મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે.

બુદ્ધિકુમાર—પ્રીય મિત્ર, એવી વાતની તપાસ કરવી એ મારો મુખ્ય ધર્મ છે, કારણ મારો બાપ આ દશના રાજા છે તેથી. પણ મિત્ર, મોં બાપના છોકરા પ્રતેના લાવથી તું અજાણ્યો નથી, છેક આમતે હોય? ના, ખોટી વાત હશે.

મહનકુમાર—ખોટી છે, યા ખરી છે, તે જાણવા સારૂ મેં આ પ્રમાણે યુક્તિ શોધી છે; કે મારે એક ખુની ભીલના પોશાક પહેરી તેના ઘરમાં જવું, ને રહેતે રહેતે મારો ખુન કરવાના ધંધો છે, એમ તેઓને જાણાવવું, જો તેમના ખુરો વિચાર હશે, તો માલમ પડશે.

બુદ્ધિકુમાર—હીક, મિત્ર, નિર્ભયસેનના યોગ્ય વિચારપર, અને તેના માબાપના લોભીપણા ઉપર વિચાર કરી, તને હું તેમ કરવાની સલાહ આપું છું.

મહનકુમાર—ત્યારે મને તેવો પોશાક આપી આપો.

બુદ્ધિકુમાર—(પડદામાં જઈ આવી) લેઓ, આ પોશાક, પણ જાજો વિચાર કરી કામ લેજો, હું જાઉં છું.

મહનકુમાર—(તે પોશાક પહેરી કલહરાજના ઘરમાં દાખલ થાય છે ત્યાં તે ને તેની વહુ બેઠાં છે.)

કુલારજા—(કલહરાજને) હવે એનું કાઠલું કરનાર મળી આવે તો એ સાલ જાય. (ભીલ તરફ જોઈને) અધ્યા, કોણ છે?

મહનકુમાર—હું રજનાડી ભીલ છું, મારા તામછીપણાના ગુણથી એક માણસના મેં ખુન કીધેલું, તેથી મારા રાજાએ મને દહપાર કીધેલા છે, માટે અત્રે કોઈ ચાકર રાખો તો રહું એમ છે બાપજી.

કુભારજી—તું ખુનના કામ કરે છે?

મદનકુમાર—એતો હમારી ભીલની જતનો ધંધો છે.

કુભારજી—અધ્યા; આમ આવ જો કોઈને વાત ન કરીશ, ચાકર રહીને શું કહાડવાનો? એક બે રૂપિયા મહિના મળશે. હું તને રૂપિયા પચ્ચીશ આપું, મારા ઘરના ચોરડામાં એક માણસ (નિર્ભયશેન) સુતોછે તેને મારી નાખાશે?

મદનકુમાર—અરે! એક ચપટીમાં મારી લાખું, પણ રૂપિયા છો આપો તો એ કાસ કરું.

કુભારજી—જા ભાઈ, સો રૂપિયા આપીશ, પણ અત્યારે માર. (રૂપિયા આપે છે)

મદનકુમાર—અરે? બળ્યા તમારા રૂપિયા, અને બળ્યો તમારો અવતાર; અરે! મુખીઓ, શું રૂપિયા સ્વર્ગ પહોંચાડશે. (અસલ પોતાનું રૂપ બતાવીને) હું, કોણ છું? તે જાગ્રખો?

કલહરાજ—અરે? રાંડ, નખોદ વાળ્યું. તેં એમને જાગ્રખ્યા નહીં? અરે? હું પણ ચેત્યો નહીં; એ તો મદનકુમાર. ભાઈસાહેબ, મેહરબાની કરી આ વાત કોઈને કહેજો નહીં.

મદનકુમાર—વાત તો આખા ગામને કરીશ, અને આ પેલેલો તો પોલીસને જાહેર કરવા ચાલ્યો. (જવા માંડે છે)

કુભારજી—(તેને અટકાવીને) ભાઈ, હવે તારે હાથે હમારી ઇર્જીત રાખવાની છે. એમને અમારા ખોટા વિચારનું કશું મહત્ત્વ ચુકયું, એમ સમજી જતાં મુકો; અમે આ ખુરો વિચાર માંડી વાળ્યો સમજજો.

કલહરાજ—ભાઈ, મદનકુમાર, તમે એમને અચોગ્ય ચાલતાં અટકાવ્યાં, એ અમારીપર મોટી મેહરબાની કરી, માટે જોઈવીજ કૃપા કરી મન મોટું રાખો, કોઈને કહેજો નહીં, એજ હમારી માગણી.

મદનકુમાર—(સ્વગત) મારા ધારવા પ્રમાણે આ બનના જાણને, પોતાના અવિચારનો ખેદ થયો જણાય છે. માટે ફરીને એ આવા વિચાર નહીંજ કરે, તેથી બીજાંઓમાં એને હલકાં પાડવાં નહીં; પણ જરા નિર્ભયશેનને જઈને ચેતાવી મુકું, અને આ રૂપિયા આપી આપું. એનાથી તો પાછા મંગાવવાના નથી. (ચાસત) જુઓ ત્યારે, આટલી વખત

હું તમને માફ કરું છીં, અયોગ્ય કૃત્ય કરનારને માફી હોય નહીં, પણ જાઓ, કોઈને નહીં કહું. પણ ઇશ્વરને જાણખી કોઈ દીવસ પણ આ વાં કામ કરશો નહીં (જાય છે)

(ખરેખરા બે ભીલ પ્રવેશ કરે છે, તેને જોઈ કુભારજી પુછે છે.)

કુભારજી—અરે ! કોણુ છેરે ? આમ આવો. (ભીલ પાસે આવ્યા એટલે) તમે કોણુ છો ? ને શો ધંધો કરો છો ?

પહેલો ભીલ—બાઈજાન, અમારો ધંધો ના પુછો. (એમકહીને કંટલાંક સોનાના દાગીના બતાવે છે) આ માલ વેચાતો રાખેલો ?

કુભારજી—અરે ? તમે શો ધંધો કરો છો ?

બીજો ભીલ—હું પુછીઆ કરે, આ ઘરેણાં ઉપરથી હમજતાં નથી, કે એની પાહે કીઆંથી આઈવું ?

કલહરાજ—હા; હું સમજ્યો, તમારો ધંધો વાટ મારવાનો, અ ને ખુન કરવાનો છે, કેમ ? એજ કે નહીં ?

પહેલો ભીલ—ભાઈ જાન, કોઈને વાત ના કરેલો, એજ અમારો ધંધો છે. અમે જે માલ લાવહું, તે તને આપહું, તું અમુને પૈડા આપજે.

કુભારજી—(સ્વગત) આતો ખરેખરા ખુની જાણાય છે, કંટલાંક બધું ઘરેણું ? ? આહાહા ? ? શું જીવના આઘા છે. એ તો મારું કામ જરૂર કરશે, (ઝોટથી) પણ ભાઈજા, મારું એક કામ નહીં કરો ? મારા ઝોરડામાં, એક માણસ (નિર્ભયશેન) સુતોછે, તેને મારી નાખો, તો રૂપી આ પરચીશ આપું.

બીજો ભીલ—ના; બે વીહને દજ રૂપીઆ આપે, તો મારીને દાટી હોય આવીએ.

કુભારજી—જાઓ, તમે લેશો એટલા આપીશ, તમારા રૂપીઆ હુધ પીએ. પણ કામ કર્યા વિનાતે મંગાય કે ?

પહેલો ભીલ—દખાડ તે મનખ, કામ કીધા પછી આપજે.

કુભારજી—આ, ઝોરડામાં જાઓ. (એમકહી ધણી ધણીઆણી બહાર, જતાં રહેછે; અને ભીલો ઝોરડામાં પ્રવેશ કરેછે.)

બીજો ભીલ—(નિર્ભયશેનના ગળાં ઉપર ઘા તાકીને) કેમભાઈ હીવસા ? કરું કે ઘા ? મને હક પડેછે કે, મારી પાહે મરાવો, તું કેથો વાત કરી દેહે.

પહેલો ભીલ—એમનઈ, પણ મને એમ હુજ્યું, કે આપણે આવાં કામ કરી કરીને, પરમેહરને છું ? જવાબ દેહું ?

બીજો ભીલ—હું કરીએ, પેટ લાગ્યું તે આવાં કામ કરવાં પડે છે ને પરમેહરને આપણી પાંહે, એમ ના કરાવવું હોતે, તો ગરીબ હું કરવા કીધા ? (એમ કહી, નિર્ભયશેનના ગળાંમાં ઘા કર્યો; પણ ગળાંમાં ગળે બંધ હતો, તેના અટકાવથી ઘા છટકી ગયો, અને નિર્ભયશેન, ઉડી ખેઠા થયો એટલે બે માણસ દીડાં.)

નિરભયશેન—અરે?? આશા જીલમ?? આકાણુછે ? અરે! મારી નાખ્યોરે !? (એમ જુમપાડી, પેલાઓ ઉપર દોડે છે. ભીલો, નાશી જાય છે, અને શું છે ? શું છે ? કરતો મદનકુમાર પ્રવેશ કરે છે, નિર્ભયશેન તંમર ખાઈ નીચે પડે છે.)

મદનકુમાર—(હકીગત જાણીને) અરે ? તે શાસાઓ ક્યાં નાહા? ભાઈ નિર્ભયશેન, આ કૃત્ય તમારાં માખાપનું છે. હું તમને ચેતાવવા આવ તો હતો, એટલામાં તો આ જીલમ થયો. તમારી મરજી હોયતો આ કામ મોઢું કરું.

નિરભયશેન—(ઝીણુશ્વરે) અરે ? પ્રભુ ! ભાઈ મદનકુમાર પેટ પાક્યું ત્યાં પાટો ક્યાં ખાંધીએ. કાંઈ ખોલશો નહીં, માખાપ માર્યાં જશે. હું તમારો મોટો પાટ માનીશ. તમે કાંઈ દત્તા લાવો. (લોહી નીકળવાથી શાશીત થઈ જાય છે. પોલીશ આવી પહોંચે છે મદનકુમાર જાય છે)

શેઠદાર—(પ્રવેશ કરીને) અરે ? જીલમનીવાત !! ક્યાં છે ? તમારાં માખાપ ? (કુભારજી અને કલહરાજ પ્રવેશ કરે છે.)

કુભારજી—હાય ! હાયરે ?? આ શો જીલમ ? ! (પાસે જઈ બેસે છે)

કલહરાજ—(લોહી નીકળતું જોઈને) અરે ? મારાં સર્વ સ્નેહીઓ એને ગળે પાટો ખાંધોરે !!

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) જીઓ, કતા, પોતેજને, બજ્યાં મોં; ખાલી, લોકને ખતાવવાનું કલ્પાંત શું કરે છે.

શેઠદાર—એ કોણુ હરામ ખોર આવ્યા હતા ? ખોલો ? તમારો કોની ઉપર શક છે ? સીપાઈ, ઈસ્ક (નિર્ભયશેનને) તુમ ઈસ્પીતાલમે જલ દી લે જાઓ; મેં ઈધર તપાશ કર્તા હું (સીપાઈ નિર્ભયશેનને લઈ જાય છે)

વિદુષક—(સ્વગત) ચાલો, હજાર રૂપીઆ, અને સાઠાં સાર, માણી સરખા છોકરાને મારી નાંખાવવા માહ્યો, પણ તેમાં કંઈ વળ્યું નહીં; હવે ઈસ્પીતાલમાંથી સારું થઈ ઘેર આવે એટલા વખતમાં, શખરાજ કાકાને પરણાવવાની, અને તેના પૈસા ખાવાની, આ મુર્ખાંઓને ઠીક તક મળી. અરે ! તમારું સત્યાનાશ જાય,

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુભારજી—અને વિદુષક—તથા પાછળથી શખરાજની જાન.

કુભારજી—લીલે ઘા ખરાખર નહીં કર્યો, તેથી એ મુઝાં ઉગયો, નહીં તો જન્મનું કાશળ જાત.

કલહરાજ—અરે ! એ પાતનું હમણા કહાડીશ નહીં, સરકાર છુપી તપાસ કરેછે, અને કદાપિ ખારણે ઉભા હશે, તો સાંભળશે.

કુભારજી—ચાલો હવે એ ઈસ્પીતાલમાં ગયોછે, એટલામાં આપણે છોકરીને પરણાવી વિદાય કરીએ. એટલે થયું. રૂપીઆ આવેતો કામ લાગે.

વિદુષક—(પ્રાહ્વાણ રૂપે પ્રવેશ કરીને) જો એમજ મરજી હોય, તો આ જ લગ્નનો દીવસછે, વિવાહ તો તમે કરી આવ્યાછો, અને હું જઈને શખરાજને કહું કે પરણવાની આશા રાખતા હો તો આજને આજ જાન લઈ ચાલો.

કલહરાજ—આપણા ગોરે ખરાખર કહ્યું કેમ ? શીમરજી છે ?

કુભારજી—ઓહો !! જો આમજી, તો માહારાજ જાઓ, જઈ ને કહો કે છાનાકામ તે એમજ થાય, ન્યાત વેહેવાર પછી કર્યા કરશું.

વિદુષક—આ, ચાલો (એમકહી પડદામાં જઈ પાછો આવેછે).

કુભારજી—કેમ થયું ? જાન ક્યાંછે. ?

વિદુષક—ખંદા, જાન લીધાવિના પાછા આવેકે ? (સ્વગત) જાન, આવેથી તો કઈ કેટલાના જાન શુકાશે (ચાશન) પાદરે જાન આવીછે, હમણા ઢોલ વાગશે. (એટલામાં ઢોલ વાગેછે અને શખરાજને વરરાજી ખનાવીને, બે ત્રણ સ્ત્રી, બે ચાર પુરૂષ પ્રવેશ કરેછે.)

જાનવાળા—ખાજડ લાવો ? ખાજડ.

વિદુષક—(માથે મુકીને બે બાજુ લાવેછે) સાજો, માહેરાં વાજો માળી હજી શુધી આવ્યો નહીં, છાના વિવાહ જાણી ખચીત નાશી ગયો હશે, (જનતાજાને) લો, આ બાજુ, એક જીઆવરને સાર, અને એક કન્યાને સાર. (જાયછે)

જાનવાળા—(બ્રાહ્મણને સાદ પાડેછે અને વિદુષક પડદામાંથી જવાબ આપી પ્રવેશ કરેછે.) ચાલો હવે માહારાજ લગ્ન સાંધો.

વિદુષક—(સ્વગત) આઅનુગતાં જોડાંના સાંધો સંધાવ્યોજ મુશ્કેલ છે. પછી તો શબ્દારાજ કાકાનું ભવિષ્ય. (ચાલત) એક ઘોડીયું લાવો, અને મારી સામા એક જાણને હાથે પકડાવો. (તેમ કર્યા પછી લગ્ન સાંધેછે)

સાઠીના ૪લોકનો દાળ.

સાઠ વરસના ડોસામાતા, ચાલતા અડવડીઆં ખાતા;

પરણાવે કન્યાનો પિતા, કુત્તિછે કન્યાની માતાઆઆ—સાવધાન,

બુઢોવર પરણે સાવધાન ?? કન્યા પંચરાવીએ ?? સાવધાન ?? કન્યાલાવો ? કન્યા.

કલહરાજ—કેલેવી હોય કન્યા ?

સામરાજ—(ચમકીડીને) અરે ! આમ કેમ બોલોછો ? પરણાવવી નહોતી, ત્યારે ઇર્જીત શું કરવા લીધી ?

વિદુષક—અરે ? હંઅંઅંઅં, પરણવા બેસનારથી બોલય નહીં, માટે તમે ચુપ રહો. કલહરાજ, ? તમે કન્યા કેમ નથી બેસાડતા ?

કલહરાજ—હજાર રૂપીઆ લાવો ? અને સાટાંના બંધો ખસ્તમાં લખાણ કરી આપો, ત્યારે કન્યા આવશે; લાડવો ખાવાનો નથી.

જાનવાળા—ઓહો ! એનકે? લેઓ રૂપીઆ (રૂપીઆ આપેછે, અને સાટાંનું લખાણ કરી આપેછે, પછી કન્યા આવેછે, વિદુષક હસ્થ મેળવી લગ્ન સાંધેછે.)

વિદુષક—(આગલનોજ દાળ) કેલેવા ખુશીછે પાણવાના; એ વરરાજ આંખિકાણાં; તે ડડી કાલે મરવાના; કન્યાના ભાગ્ય રૂળવાનાઆઆ—સાવધાન, કન્નેડું પરણે સાવધાન,

જાનવાળા—અહ્યા, બ્રાહ્મણ ? ફાટયો છેકે ? આશું બોલે છે?

વિદુષક—શાસ્ત્રમાં તમે શું સમજે ? એતો શુભના બોલ, વેદવાણી જાણવી.

જાનવાળા—મુખ, ખનાવટ કરેછે ? (તેને મારવા જાયછે)

વિદુષક—લો ભાઈ, તમારી નજરમાં અવળું આવ્યું, તો હવે સવળું બોલું. ઢોલીઓ? આ હવે છેલ્લો ફેર છે, માટે તૈયાર રહેજે? (સાંધેછે)

(પ્રથમનો ઢાળ.) પરાણાવે સારું જોઈઘરના, મ્હોં બળજો કરનારા
નરનાં; તેડાં વરરાજને જમના, કાષ્ટ પોંચ્યાં છે જીઆવરનાઆઆ—
સાવધાન (એમ કહી તાળીઓ પાડી, અંતરપટ ખેંચી લઈ નાશી જાયછે.
અને કેટલાક પ્રાહ્મણો પ્રવેશ કરેછે)

પ્રાહ્મણો—હરા !! હરા !! મહા દેએએએવ. ચજમાન રાજ પ્રાહ્મ
ણને ભુરશી (દક્ષણ) આપો મહારાજ.

વિદુષક—(પ્રવેશકરેછે) હમને ભુરકી (ભોગવી) નાખતાં નહીં
આવડે. મદારી (બાજીગર) લોક ભુરકી નાખશે, જાઓ.

(પ્રાહ્મણો દક્ષણ લઈ, જાયછે; અને જાંદરણીઓ ગીત ગાયછે)

ગીત.

જીઆવર, હર્ષથી પરાણીને ઉડ્યારે; જઈ કરી, પોતાના પિતાને ભેટ્યારે.
જર કશી જમો, ઝગકતા તારે; જીઆવરની, માડીને હરખ અપારે;
ઝડપી ઝીતી, લીધું રતન તાળીરે. કન્યાની, લાગે અમૃત વાણીરે;

વિદુષક—લેઓ હવે, ગીતજ ગાયા કરશોકે? આપો હવે તમને
પહેરામણી પહેરાવીએ.

(ત્યાર પછી વેહેવાઈ, વેહેવાણને વિદાય ગીરીનીરીત કરેછે, તેમાં પેહે
રામણીમાં ઘણી નજીરી તકરાર થાયછે અને રોષમાં જન વદા થાયછે.)

કુભારજી—કેમ? હવે કાંઈ ચિંતાછે? સર્વ ધાર્યું થયું કે નહીં?

કલહરાજ—હા; બધું થયું, અને રૂપીઆ પાણુ ડીક મળ્યા, પાણુ
મને ધાસ્તી રહેછે કે પેલો મુખ છોકરો આવીને, કોણ જાણે શું કરશે.

કુભારજી—અરે? કાંઈ ચિંતા નહીં, ડરોછો શું કરવા? ચાલો, જમવા ઉઠો.

ગીતિ.

[ખંનનો જાય છે]

વિદુષક—માત પિતાજી નિર્દય, હવે પાણુ માત્ર તે જોવાના;

અજ ગણે જે સ્થનછે, જોવાના, ગુણુ વિપે તે રોવાના. (જાયછે)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—(કલહરાજનું ઘર.)

યાત્ર—નિર્ભયશન—અને પાછળથી—કલહરાજ—કુભારજી—વિદુષક અને શબ્દરાજ.

નિરભયશન—(પોતાના શરીર તરફ જોઈને.) હા; હવે હું સારી
પેઠે હોશિઆર થયો. અરે! મદનકુમારે મારે માથે કેટલી મેહનત કરો!

એનો પાઠ મારાથી કેમ બુઝાય ! અરે ! કમનશીબ નિર્ભયશેન !! તારું એ નામજ શાનું ? નિર્ભય (ભયવિનાનો) નહીં, પણ ભયશેન તારું નામ જોઈતું હતું. ખરીવાત, મારાં માબાપજ મારાં વેરી થયાં તો પછી બીજાનો શો દાશ. અરે ! મારાથી માબાપપર બુરા વિચાર કેમ બંધાય ? તેમને દુઃખ કેમ દેવાય ? સપુતનું એ લક્ષણુછે કે માત પિતાની સામુ નહીં બોલવું. પણ એમ નહીં, આ પ્રમાણે બુલમ ગુજરે, તો યોગ્ય કહેવું એ રીતછે. [તેના માબાપ પ્રવેશ કરેછે]

નિરભયશેન—હું તમારા લોભ આગળ લજવાઈ જઈ છું, તમે મારી બેઠેનને, દ્રવ્યની આશાએ અયોગ્ય સ્થાને પરાણાવી; તેમાં તમે કાંઈ વિચાર કર્યો નહીં. અરે ! એ ! હીણભાગ્ય કમળીના વેરીઓ ? ચાલો ખશે, મારા મોં આગળથી.

કલહરાજ—ચાલ ! બહુ ના બોલ લુચ્યા ! !

નિરભયશેન—આપા, મારે બોલવાનું, તમે કાંઈજ બાકી રાખ્યું નથી; એટલે વ્યર્થ બોલવું શા બપનું. પણ તમે કાંઈજ વિચાર કર્યો નહીં ?

કુમારજી—વિચાર બંધાય કર્યો છે. તારે સાફ બાકી નથી રાખ્યો. શહેલા !

નિરભયશેન—અરે ! તમે આમ દીકરીના પૈસા બાઈ, ઈશ્વરને શું જવાબ દેશો ? !! બુજો, તમારા મોં ઉપર સ્યામતા વળી ગઈ છે. અધર્મનું અજ્ઞ તેજ આપનું નથી. અરે ! પોતાની પ્રાણ સરસી દીકરી ને પશુની માફક વેચી !! એના પૈસાથી તમે જીંદગી કાઢવા માગતા હશે; પણ બે દીવસ પછી ચપટી ધુળ પણ તમારા મોં ઉપર કોઈ નાંખશે નહીં. અધર્મનો પૈસો કદાપિ પણ પાસે રહેનાર નથી.

કુમારજી—ચાલ રહ્યા, મોટો ધર્મી, મુઓ આજકાલનો હમને શીખામાણુ દેવાવાજો ?

નિરભયશેન—હું નથી બોલતો, તે ઉપરથી તમારે એમ ન સમજવું, કે મારું કાંઈ ઉપજતું નથી; પણ ખબરદાર ! જો ! મારી બેઠેનને સાસરે મોકલી તો. મારી નજરમાં આવશે, ત્યારે પુરતો બંધોબસત કરી, હું મોકલીશ.

વિદુષક—અરે ! જમાઈજી આગ્યા ? જમાઈજી ? (એમ બોલતો પ્રવેશ કરે છે.) બુજો, પેલા રહ્યાં. (શબરારજને) આવો ? આવો ?) શબરારજ પ્રવેશ કરે છે.)

નિર્ભયશેન—કેમ ! શખરાજ કેમ આવ્યા ?

શખરાજ—તમારી બેહેનને આણું કરવા.

નિર્ભયશેન—શખરાજ, મારી બેનને હાલ હું મોકલી શકતો નથી, તમને પૈસા મળ્યા તો શું, તેના આવો ગેરઉપયોગ કરી, સ્વાર્થી આંધળાઓ, પોતે ચાર બના છો? અને બીજાને બનાવો છો?

વિદુષક—શખરાજ, તમે સીધે સીધા ઘેર જાઓ, નહીં તો ઘરડે ઘડપણ હાડકાની ખરાબી કરશો. બળતાં માહે ધી હોમવા તમે ઠીક વેળા એ આવી ચઢ્યા છો.

શખરાજ—(નિર્ભયશેનને.) કેમરે ? તું હમારાં માણસને મોકલતો નથી, અને ઉલટું આમ નાણું બોલે છે ?

નિર્ભયશેન—એમ છે ! ત્યારે વિવેક મુકી વાત કરું છઠ્ઠી, કે લે, લેતોજ. (તેને મારેછે.)

વિદુષક—વાહવા ! પેલેલાં આણાંની પેહરામાણી તો ઠીક મળેછે.

શખરાજ—(બિચારો ઘરડું માણસ, જીવનના બે ચાર સપાટા પડ્યા; કે બેભાન થઈ નિચે પડ્યો. થોડીવારે ભાનમાં આવીને) ઓ ! મારી નાંખ્યોરે ! (ઉભો થઈને) મોકલતો હોય તો મોકલ, નહીં તો હમાણા જઈને ફરીઆદ કરું છઉં. કાયદાની રૂએ, મારે કબજે લેતાં વાર નથી.

વિદુષક—કેમ ! શખરાજજી, અત્યાર લગી શુધી રહ્યા હતા ?

શખરાજ—ઘભરા નહીં, દીવાનીમાંજ ઘસરાયું છઠ્ઠી.

નિર્ભયશેન—કેમ, હજી જાણું છે ? (શખરાજ ઉપર ધસે છે એટલે તે જીવ લઈને નાશી જાય છે) (પરદો પડ્યો).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—(શખરાજનું ઘર.)

પાત્ર—શખરાજ-- બાળકશેન-- વિનકોર-- તથા વિદુષક.

શખરાજ—ભાઈ, બાળકશેન, નિર્ભયશેન, એ પ્રમાણે મારું અપમાન કર્યું. તેથી મારે દીવાની કરવી પડીછે. વકીલને ફી ભરી આવ્યો, અને અરજી અપાવીછે હવે એકાદ દીવશમાં ડરાવ આવી રહ્યો છે.

બાળકશેન—ઠીક કર્યું કાકા, મુખ સાથે પાનાં પડ્યાંછે, એટલે શું કરીએ ? એની શુદ્ધી કેટાણું આગળવાનો, એથી બીજાને કશો ઉપાય ન હતો.

શબરાજ—ભાઈ, આને મારું શરીર કળતર કરેછે, અને પેટમાં અસુખ થાયછે, તારી સાથે વાત કરું છઠ્ઠીં પણ મારું મગજ ગુમ મારી જાયછે; અને આંખે તમ્મર આવી જાયછે; કાંઈ વાયુ થયા ઝેવું જણાયછે.

બાળકશેન—કાકા, પેલા ધીરન્નરામ વૈદને તેડી લાવું ?

શબરાજ—ઝરે !! આ કાંઈ ગોળા ઝેવું ચઢીઆવ્યુરે ! ઝરે ! મારો કંઠ હમાણા ખંધ થઈ જશેરે ! ભાઈ, ઊઠ, ઊઊઊઠ. (હેકપડેછે)

બાળકશેન—કાકા, ઝો ! કાકા ? હાયહાય ! કોઈ દોડોરે ! આ ધ ડીવારમાં શો જીવન !!

વિન્કોર—(પ્રવેશકરીને) ઝરે ! શું છે ? બાળકશેન, શું છે ?

બાળકશેન—ઝરે ! વિન્કોરકાકી, દોડોરે ! આ વાતકરતાં કરતાં, મારા કાકાને કાંઈ થઈ આવ્યુરે !! અને લાકડાં જેવા થઈ ગયારે ! હાય ! હાય ! હું શું કરું ?

વિન્કોર—ભાઈ, કાકાને પુછીએ તે હા કહે તોપણ, અને ના કહે તોપણ વહુને છેલ્લું તેડું કરવા મોકલ્યું. જીવાળ ભરાતાં જાયછે. (શબરાજની પાસે બેસેછે.) આવું નથી, તેથી હમાણા આવી પહોંચશે. માટે તેડું કરવા મોકલ.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) તેડું તો ક્યારનું થઈ રહ્યું જણાયછે; જન્મ રાજ લાકડી લઈને બારણે ઉભા હશે.

વિન્કોર—કાકાજી ? ઝો ! કાકાજી ? કેમછે ?

વિદુષક—કેમછે શું ? ઘડી ગણાયછે; જે વખત જાય છે તેનવાઈના.

શબરાજ—(આંખ તરડાયછે, અને મોઢે ફીણના ડુવા આવે છે)

બાળકશેન—ઝરે ! લેઝરે !! ઝો ! આ શું જીવો છો ? ઝો ! મારા કાકા !! હાય હાય ! જે દીવસથી મારા પિતા મરણ પામ્યા; તે દીવસથી મને દીકરાની માફક પાળ્યારે ! ઝો ! મારા કાકા ! તમે મને કશી પણ સોંપણ નહીં કરીરે કાકા ! (શબરાજને ઉચકવા માટે છે.)

વિન્કોર—લેઝો ! ભાઈ લેઝો !. રડે શું થવાનું, એ તો સર્વ ઉંધું વળી ચાલ્યું. ઝરે ! પ્રભુ તારી શી કૃતિ (ઉચકે છે.)

વિદુષક—શાણે ઉંધું વળી ચાલ્યું, જે થાય તે સારાંને માટે પ્રભુ સર્વ સારા વાના કરશે. (શખરાજને ઊંચકતાં બોલેછે.)

(પડદા પડ્યો.)

અંક પેહલો સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દેવાલય.

પાત્ર—ગામની બે સ્ત્રીઓ—અને વિદુષક—તથા નિર્ભયશેન.

પેહલી સ્ત્રી—કેમ? બેહેન દર્શીશુ થયાં?

બીજી સ્ત્રી—ના, જરા વાર છે; માટે જરા આવ અહીંઆં બેસીએ. (બેસે છે)

પેહલી સ્ત્રી—અત્રી, પેલી કુભારજીની છોકરી કમળા રંગાઈ.

બીજી સ્ત્રી—એ રત્ન પરાણવાને, જે પુરપો તત્પર થઈ રહ્યા હતા; તે હવે પોતાનું કાવતરું કરી, મેળવી લેવાનો પ્રયત્ન કરશે.

પેહલી સ્ત્રી—ખરી વાત, પણ બેહેન, કમળા તેવીજ છે તે, અત્રી બેહેન, રૂપ, ગુણ, અને ભલમનસાઈની ભરેલી સ્ત્રી કોને ના ગમે?

બીજી સ્ત્રી—ઘરડા શખરાજનો, અને એ બાળચેવનાનો મેળાપ અઘટીત હતો. મુખ માખાપે પૈસા અને સાદું જોયું, પણ દીકરીનું સુખ જોયું નહતું. પણ કાંઈ નહીં હવે સર્વ સારા વાના થશે.

વિદુષક—એ,લે હવે છાની રહે, શખરાજ મુઆ તો તને દુધપાક પુરી જમવાના મળશે.

બીજી સ્ત્રી—બળ્યાં એ દુધપાક પુરી.

પેહલી સ્ત્રી—બેહેન, બળ્યાં તો નહોતાં, પણ છોકરીના સામું જાઈ, લોહીના કોળીઆ કેમ ઉતરે?

વિદુષક—હું, તો કદી કદીને ખાવાનો જા!!

પેહલી સ્ત્રી—જાજ રહ્યા, મનમાં કાંઈ દાઝ.

વિદુષક—ઘાણું છું તો એમ, કે દહાડો આવે તે દીવસ રખેને મારે ક્યાંઈ ગામ જવું પડે. અને હું તો આજથીજ અપવાશ કશું છડીં.

બીજી સ્ત્રી—મેર, મુઆ પેટભરા. ચાલો બેહેન આપણે દીલ-ગીરી કરતાં ક્યાં બોજવાનું.

પેહલી સ્ત્રી—કમળાની ઉમ્મર આજે પંદર વર્ષની થઈ છે; પણ કેવી ગંભીરતાથી, પોતાના સુખના દીવસની રાહ જોતી નશીબને તોમે થઈ બેઠી છે. એણે સંસાર સુખ દીકું નથી, પણ ઘાણું સમજે છે.

બીજી સ્ત્રી—લો બેહેન, આપણને મોકું થશે; દર્શાણુ થયાં; ચાલો. (જાય છે.)

નિરલયશેન—(એક તરફથી પ્રવેશ કરીને સ્ત્રીઓની વાત સાં-લજતો હતો તે.) આ સ્ત્રીઓએ ખરી વાત કહી, હવે બેહેન પાપીના પંજામાંથી છુટી; એટલે યોગ્ય ભરથારને પામવાને, એક અંકુર કુટયા જેવું થયું. આહા! મને મુર્ખ માણસોના સંબંધથી બહુ શોષવું પડ્યું. ઘરખાર, પૈસે ટકે, હું કેવો સુખી છડીં. મારા મિત્રમંડળથી હું કેવો નિરાંત છડીં. પણ એ સુખ શાંતિ ક્યારે પ્રમાણી લેવી કે;

દાદરો.

બીસર આઈ કંજના, નદીઆંતાને ગઈ બીસર. એ.રાગ.

લેઉં હું પ્રમાણી, લેઉં હું પ્રમાણી; ત્યારે સુખ શાંતિ. લેઉં. ટેક.

કન્યાને દ્રવ્ય પારકું સંચયું; દેવું જરૂર ઘણી જાણી. ત્યારે. ૧.

યોગ્ય સ્થળે. પરાણાવું પ્રીતે; પ્રભુ, મુજ લગિની સ્યાણી. ત્યારે. ૨.

હે!! સર્વજ્ઞ પ્રભુ? તું મદદ કરજે? (જાય છે)

(પડદા પડ્યો.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રાજબાગ.

પાત્ર—કમળા—અને પાછળથી તેની સખી કૃપણા.

કમળા—(લતા મંડપમાં કોચ ઉપર સુતી છે). અરે! પ્રભુ, તેં મારું નામ કમળા ક્યાંથી ઠેરવ્યું? ધિક્ક માહાજ નશીબ (રડે છે)

કૃષ્ણજીવનના મહિનાનો રાગ.

શુરે જીવ્યુરે સંસારનું, પતિ વોહોણી હું નાર;
મુજ સરખી સૌ સાહેલડી; ખાંધે પીયુ સંઘ ધ્યાર. શુરે ॥ ૧ ॥

વહાણની કંઠે વળગી કરી, પીધો ઘુટડે ન પ્રેમ,
તિમિર ખુણે જઈ ખેસવું; અરે મન માને કેમ? શુરે. ॥ ૨ ॥

પીયુને મળે જઈ પ્રેમદા, છાતી ઉમરે ઉલાય,
પણ હું અભાગણી ટળવળું; કોણ વહારે ધાય. શુરે. ॥ ૩ ॥

કુશુમાયુવ મારી રહ્યો, માહા વર્ણર ધાર,
સહન થતો નથી મુજથી; દુષ્ટ મદનનો માર. શુરે. ॥ ૪ ॥

ધમક ઠમક ચાલ ચાલતાં, આવે વહાણની ચાદ,
કોણ * મેળાવે મારો પતિ; કોણ સુણે મારી દાદ. શુરે. ॥ ૫ ॥

કૃષ્ણા—(પ્રવેશ કરીને) અરે! સખી કમળા, આજે તું આ
શું બોલે છે. હૃદ બહાર કેમ ચાલે છે?

કમળા—કોણ? મારી સખી કૃષ્ણા કે?

કૃષ્ણા—હા; સખી હુંજ. કેમ મુખ કમળ આજે ઉતરેલું
જણાય છે?

કમળા—સખી, યુવાવસ્થાના મદોન્મત હાથીની મારે સ્વારી થઈ
છે, એટલે તે મનમાનતી જગ્યાએ ખેંચી જવાને હવે પ્રયત્ન કરે છે.
આ બાગના સુવાસીત પવનથી હવે મને સાંત્તિ વળતી નથી, પણ ઉલ-
ટી વ્યથા વધી પડે છે. નાના પ્રકારના અત્તર, અરગળા અંતરની દાહ
હોલવવાને બદલે, ઉલટા આગ લગાડે છે. કારણ ખીલેલાં પુસ્પને, તેના
ચોગ્ય ઉપભોગ કરનારો ન મળતાં, પવને કરી ખીજાં ઝાડની ડાળોનો ઝ-
પાટો લાગી, તે પુસ્પ નિચ કાઢવને શરણ થાય છે. શરણ તો થાય છે,
પણ તે શું, અંતઃકરણપૂર્વક?

કૃષ્ણા—સખી કમળા, આજ તને આટલે દરજ્જે વધેલી જાણી,
મારા જીવને દુઃખ થયું. ઇલાજ નથી ત્યાં શું કરીએ?

કમળા—પ્રીત સખી, માખાપે તો મારું કાંઈજ મુખ વિચાર્યું

નહોતું; પણ પ્રભુએ મારી અરજ સાંભળી. માના કરતાં માનણ્યો વધ્યા; એની હીમ્મતથી હું જરા સાંત છું, નહીં તો આ દાવાનળ કોણ જાણે શું વિનાશ કરતે.

કુન્દલા—પણ સખી, “મદોન્મત્ત હાથી મનમાનતી જગ્યાએ, ખેંચી જવાને પ્રયત્ન કરે છે.” એમ તો કહ્યું, તે શું? મને સમજાયું નહીં.

કમળા—પ્રીય સખી, તારાથી મારે શી ચોરી છે, નિશાળમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં મદનકુમારના પ્યારમાં લૂબ્ધ થઈ, મારા મનથી હું તેને વરી ચુકી છું. તે મારા મનનું મન છે, તે મારા જીવનું જીવન છે; સખી, તે આ, રસીલા સંસારનો મારો રસીલો છે. માખાપે ખીજ જગ્યાએ પરાણવી, પણ પરાણી તે વખત પરાણુનું તે શું? તેજ હું સમજતી નહોતી; જ્યારથી સમજણમાં આવી, ત્યારથી તો મારો એજ ભરથાર છે. તન અને મન એ બેએ કરી, હું તેને તાપે છું. સખી, તું યુગી કેમ થઈ બેઠી? બોલતી કેમ નથી? મારો સંબંધ મેં ચાગ્ય સ્થળે બાંધ્યા છે; કાંઈ અઘટીત કરું નથી.

કુન્દલા—સહજ ગુણ તપાસી, તેના પુરાણુ જાણ્યા શીવાય, જે વસ્તુપર મોહ પામવો એ મુખીઈ છે. પીછાન્યા વગર મન મેળવવું દુસ્ત નથી.

કમળા—સખી, મનોમન સાક્ષી છે. ચાચક દક્ષ જોઈને ચાચના કરે, તો તેની મનકામના પૂર્ણ થાય.

કુન્દલા—વખતે નિસ્કળ પણ જાય.

કમળા—તું, એમ બોલ નહીં, અરેરે! સખી, તે કાંઈ ઉજળો ઠગ નથી; સકળ ગુણ સંપન્ન છે. સાંભળ—

લાવણી.

ગુલ ચીમનમાં ખીજુ છુપા બડા ઝેરી હે. એ રાગ.

સખી વિદાનોમાં વિર, અફલનો ધીર, રૂપનો રૂડો;

છે સકળગુણ સંપન્ન, જેમ મંદપુડો. સખી. ॥ ટેક.

તે ચપળ નેત્રનો ચોર, હૈયાનો મોર, લાગીઓ કુખનો;

પરાજી જો તેની સાથ, દીવસ જોઈ સુખનો.

વળી વિનય વિષે ભરપુર, ક્રોધથી દુર, હૈયાનો હીરો;
છે ક્ષમાવંત સર્જન, નાણદીના વિરો.

બુલ.

સખી વિધીએ તેને કુરસદ વેળા ઘડિઓ;
સખી હું ભાગ્યેય ધણીઆણી મુને તે નડિઓ;
જે મારી પ્રેમના માર નેનમાં નડિઓ;
છે ધનાઢય કેરો સુત સુનેથી મડિઓ;
સખી નિરખી, પરખીને લીધો, દહ મુજ દીધો, કંથ નથી કુડો;
છે સકળ ગુણ સંપન્ન જેમ મધપુડો. ૧.

ઓ પ્રાણ તારા આધાર, લગાવી ધ્યાર, રહ્યા શું આધે;
કાંઈ મળવાને કારણે તું સાધેન સાધે.
તું આવ માહારી પાસ, ધરી ઉદ્ધાસ, ગાઈ રીઝાવું;
તુજ પગચાંપીઓ કરી, સુખ ઉપજાવું.

બુલ.

ધર અરજ સાસુના સુત, નેનના તારા;
ખાંધીને પુરી પ્રીત, રહ્યા શું ન્યારા;
આ કોણ કહે આવીને દુઃખના ભારા;
ધ્યાર તારી સોખતથી થશે સુધારા;
જા સખી એમ જઈ કહે, દરદ દીલ લહે, સ્યામ નથી ભુડો;
છે સકળ ગુણ સંપન્ન જેમ મધપુડો. ૨

કુબાળા—આ પ્રમાણે તું તો તેને વશ થઈ ચુકી; પણ તેં તેની
કાંઈ ચિકિત્સા કરી છે? તારા પ્રેમ પ્રમાણે તેનો પ્રેમ છે? ભુલી તો
ગયા નથી?

કમળા—ત્યારે તે શું? દગો કરે? ના, કાંઈજ નહીં.

ગર્જલ.

અરે જોણે ધ્યારી, કહી ખાંધી પ્રીત; છુટે ન છુટાઈ ખચીત ખચીત.
સખી સ્યાણી, પ્રીતમ મારો; મેળવ જે છે પ્રાણથી ધ્યારો.
અરે વીરહે, તે હશે ખળતો; જુદાઈની જાળ વિષે જળતો.

ખરે મન મારું દીએ છે સાખ; બળીને બની છું ઘણી હું ખાખ.
અરે વહાલી વહેલી વહેલી જન; તારી સખી માટે ઉતાવળી થા.
પ્રીતિ તરવારનો જે ઘા; પ્રીતમદવા પાઈ રૂઝવ ઘા.

કમળા—આ બધું તું ખરું બોલે છે? કે મનનો ઉભરો બો-
લાવે છે?

કમળા—સખી, તારી નજરમાં આવે તેમ કહે, પાણુ હું બધું
ખરૂં જ કહું છું.

કમળા—વારૂ. ત્યારે, પાણુ જોને વિચાર કરીને કામ કરજે?
મારે ઘેર જવાનો સમય થયો; માટે હું જતી છું. (જાય છે.)

કમળા—જા, સખી, મને સુખી થવાના વિચાર સોધી લાવજો.
(એખણી) મને કેવી ચોભીલી કરી દીધી છે! મારી સખીના કહેવા પ્ર-
માણે બુઝી તો નહીં ગયો હોય? કોણ જાણે નર બ્રમર છે. પાણુ, એમ
દગો કરે નહીં; હે! પ્રભુ એજ વર આપજો.

(પડદા પડ્યો.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—મદનકુમારનો રાયન ગ્રહ.

યાત્ર—મદનકુમાર—અને પાછળથી બુદ્ધિકુમાર.

મદનકુમાર—(પલંગમાંથી ચાંકીને)

ગિતિ.

તનનો વ્યાધી મટાડે, વસુધા માંહે એવા વૈદ મળે;

મદન વ્યાધી મનનો તો, ટળે ખરે જો અનુભવિ વૈદ મળે.

અહો! પ્રભુ આ સ્ત્રીમાં તેં મારા જેવો, હીણ ભાગ્યવાન કોઈને
ઘડ્યો ના હોય! કમળાના ચોગથી હું કેવો બની ગયો છું, તે અંતરનું
દુઃખ કોણ જાણે. પ્રીયા, કમળા, ખસ હવે હદ થઈ ગઈ, મને તેં હૃદય
શુન્ય કરી નાંખ્યો. હવે તું કાંઈપણ ગોડવાણુ કર.

બુદ્ધિકુમાર—(પ્રવેશ કરીને ને સ્વગત) આજે મદનકુમારની
સ્થિતિ હું જુદાજ પ્રકારની જોતી છું, એની આકૃતિ ઉપરથી અનુમાન

કરતાં જાણાય છે, કે એને કોઈ એના પ્રીયજનનું સ્મરણ થઈ ભીંતર બેઢ છે. વારૂ, હું કોરે રહી સાંભળું તો ખરો, એના મનોવિચાર શું છે?

મદનકુમાર—અરે ! દગલબાજી રમનાર પ્રીયા, તારે આમ સ્થિરતા પકડી બેસી રહેવું હતું, તો મને પ્રેમ પાસમાં નાંખી શીખાવી શીખાવીને મારવાને બદલે, એકદમ ઘા કરવો હતો; નહીં તો હવે કાંઈ પણ કહાવ.—

૫૬.

કાંઈ કહાવી ન કે'ણ, મીઠી પ્રીયા કાંઈ કહાવી ન 'ણ; ટેક.

કહેતીતી પણ પાળીશ પ્રીતે, બુઝી ગઈ ભૂંડી, વેણ. મીઠી. ૧.

પ્રથમ મને તેં સુખ ઉપજવ્યું, હવે થઈ દુઃખદણ. મીઠી. ૨.

નિશા વિષે નિંદ્રા નહીં આવે, વેરાણ થઈ મુજ નેણ. મીઠી. ૩.

જે શબ્દાથી સુખ ઉપજતું, હવે થયા તે જીવ લેણ. મીઠી. ૪.

બુદ્ધિકુમાર—(સ્વગત) ઠીક, હવે મર્મ સમજાવો. તે દીવસે ભીલનો પોશાક પેહેરી નિર્ભયશેનને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેનું કારણ પણ આજ.

મદનકુમાર—નિશાગમાં શું શબ્દો બોલી હતી? કહેતી હતી કે મારો કુદરતી પ્રેમ તમારી ઉપર છે. હું તમને ચોગ્ય છું. તમારા શીવાય હું કોઈને તાબે થવા ઇચ્છતી નથી, હું તમારી થઈ ચુકી છું. આહા ! આવા શબ્દ માત્ર મોડેનાજ હતા, અંતઃકરણના નહીં; પણ મેં બધા ખરા માન્યા. અરે ! આમ ચિત્ત ચોરવાનું શું કારણ હતું? મને તેં પ્રેમ જગમાં ગુચવી માર્યો હો?

હુમરી.

સજન મુખડાં બતલાજરે, એ રાગ

ચતુરાં ચિત્ત ચોરી લીધુરે, ભામની તેં ભરમાવી કરી. ચિત્ત. ટેક.

તુજ મંદીર આગળથી જતાં; આશ હતી મગવાનીરે ત્યાં;

હૃદય ભરાઈ જાય ભૂંડી, ઉત્તરું દુઃખ દીધુરે. ॥ ચતુરાં ॥

લાગ જોઈ તેં લગાવી લગન, પ્રીતમ કહી મને કરતી મગન;

હવે બેઠીકરી થઈ બેઠી તું, કપટી કૃત કીધુરે. ॥ ચતુરાં ॥

જો આગળથી આમ જાણતે, ચાં સુધી નહીં ત્યારે આણતે;

પ્રીત પીત્તળ સાખીત કીધું, એમાં શું સિધુરે. ॥ ચતુરાં ॥

પુદ્ધિકુમાર—(સ્વગત) વધારે વાર થવાથી એનું મન લમી જશે, માટે છતો પડી અટકાવું. (આસન) હૃદમાં રહે? પ્રીય મિત્ર હૃદમાં રહે?

મદનકુમાર—(નહીં સાંભળતાં ધ્યાનમાં લેવે છે.)

હમરી. ખતાહે સખી કાણ ગલી ગયો સ્યામ. એ રામ.

અટારી ચઢી, મારી કલેજે કટાર. ટેક.

હોહ કટારી ગણું સુખકારી, નેન કઠારી બેનર. ॥અટારી. ॥ ૧.

રૂઝે નહીં ઘા મીઠે નહીં ઘા; તાકી ન રે'ઉ ટટાર. ॥અટારી. ॥ ૨.

દુઃખ વિહારણ કો નહીં વહાલી, એક તારો આધાર. ॥અટારી. ॥ ૩.

પુદ્ધિકુમાર—(ફરીથી) હૃદમાં રહે? પ્રીય મિત્ર હૃદમાં રહે?

મદનકુમાર—(ચાંકોને) કાણ? મિત્ર પુદ્ધિકુમાર કે?

પુદ્ધિકુમાર—હા, ભાઈ હું છું. અથર્થતિ સર્વ સાંભળી છે. પણ પરાણે પ્રીત હોય નહીં, તારી પેઠે તારી, જે પ્રીયા તું કહે છે, તેને જાણ થતું હોય તો તે વિશ્રાન્તિને ધમ્મિ નહીં.

મદનકુમાર—પ્રીય મિત્ર પુદ્ધિકુમાર, જેણે મારાં હૃદયની ફરતો પ્રેમરૂપી કોટ કરી લીધો છે, જેણે તેનો પાયો મનપ્રુત પાકા પથ્થરની માફક ચણ્યો છે, તો તેને હૃદયમાંથી કહાડી નાંખવી બડી મુશ્કેલ છે. મિત્ર મને કાંઈ સુઝતું નથી.

ગજલ.

મિત્ર મારા એન નથી, રેન દુઃખી જાય,
તે તરણીને યોગે, સુખ સિંધુ થાય.
મેંમને અનુમાન કર્યું, સઘળાં દુઃખો સૈલ,
પ્રીયાનો જુદાઈ દુઃખ છે ઘણું મુશ્કેલ.

પુદ્ધિકુમાર—ધીરજ વરી બેઠે બંધુ કામ સિદ્ધ થાય;
વાણુ ધીરજે આ વિરા, કામ વંડી જાય.
ભીડભંજનનાથ તારી ભોડ ભાંજશે;
આવીને તારી પ્રીયા તને પગે લાગશે.

મદનકુમાર—એવો ભાગ્યશાળી ભાઈ ક્યાં થકી હું થાઉં;
પરાણી તે મીઠી પ્રીયાના પ્રેમમાં ગુ'થાઉં.
રે! મનુ હ્યાના સિંધુ કર મને સુખી આરો;
જેથી કરી ગુણ ગણી, પાડ માનું તારો.
(જાય છે.) વડદા પડયો.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુમારજી—અને પાછળથી ફાકટદાસ—અને અમ-
થાદાશ તથા વિદુષક.

કુમારજી—દીકરીના કિશ્મતમાં સુખ સંજેલું નહીં, તેથી રંડા
પો વેડવો પડે છે. તમે હવે નિરાંત થઈ કેમ બેસી રહ્યા, હવે એને
પુનઃલગ્ન કરાવવું જોઈએ, આજકાલ કરતાં એની ઉંમર પંદર વર્ષની થઈ
માટે તમે જરા વિચારો.

કલહરાજ—શું કરીએ, માઆપ તો દલાલ છે. સૌ સૌમા ભાગ્ય
મમાણે સુખ ભોગવે.

કુમારજી—હા; ખરી વાત છે. પણ જુઓ, આજે આપણી
ન્યાત એકઠી થઈ છે. તેમાંથી કોઈને મળી જુઓ; ફક્ત રૂપીઆ બેસો
લઈને છોકરો ન જાણે તેમ પુનઃલગ્ન કરાવી દેવું. ચાલો, હું પણ
જાઉં, અને છાની તપાસ કરું, તમે પણ જાઓ? (જાય છે અને ફાકટ
દાસ પ્રવેશ કરે છે.)

કલહરાજ—આવો? ફાકટદાસજી.

ફાકટદાસ—(બેસીને) કેમ? તમારી આજ્ઞા હોય તો સ્નેહી
જાણી એક વાત પૂછવા આવ્યો છું.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરીને) એકની બે પુછેની? (સ્વગત) વાતચીત
માંથીજ ગળવાં ભરાશેતો “બાવો બેઠો જપે, અને જે આવે તે ખપે,”
હુંબ અડાવ્યા જાઓની?

ફાકટદાસ—તમારી છોકરી કમળાને મારી સાથે પુનઃલગ્ન નહીં
કરાવો? જો તેમ કરો, તો ૩૦ રૂ૦૦) આપું.

કલહરાજ—(સ્વગત) ખસેં તો એ એને મહોડેથીજ કહે છે, વાર જરા તાણી તો જોડી. (આસન) હું, તમારો બોલ ઉથાપતો નથી, જાઓ ૩૧૦ ૩૦૦) આપજો.

શોકટદાસ—વાર, તમે ખુશી થાઓ; ત્રણસેં લેજો પછી કાંઈ ? ચાલો ઉઠો, આમ આવો તમને એક વાત કહું. (જાય છે.)

વિદુષક—જેજે ? ભરોસાની બેંસ પાડો નહીં જાણે ? (પેલા આ ગયા પછી) આ તો પેલી કહેવતવાળો હાલ થયો કે “જેસેકું તેસે મીલે, ને તેસેકું મીલે તાઈ; એ તીના મીલકેં કયા કરે ? પાણુ એક તુન તુની બળઈ” : અરે તમારું સત્યાનાસ જાય.

કુભારજી—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) અમથાદાસે કચારનું કહાવ્યું, કે તમે ઘર રહેજો. અને હજી સુધી કેમ ન આવ્યા હશે વાર ?

વિદુષક—(દાહરો) વિર છુટે જ્યાં વશુતાણા, ત્યાં લોભી લલચાય; એક કબુલત થઈ ગઈ; આ ખીજ મંડાય.

કુભારજી—(અમથાદાસને આવતા જોઈને) આવો, અમથાદાસજી, કેમ વાર લાગી ? બોલો શું કહેવું છે ?

અમથાદાસ—એમ કહેવા આવ્યો હતો, જેજે, રીસ ના કર શો, મરજી નહીં હોય તો ના કહેજો ?

કુભારજી—જાઓ, મારા ભાઈ, કહો તો ખરા ? આગળથીજ શું ગભરાઈ જાઓ છો.

વિદુષક—(સ્વગત) નાણાના કામ છે. કાંઈ જેવી તેવી વાત ન થી તો ? પેલા શખરાજ કાકાને હાથ ઘોવરાવ્યા, અને છોકરીને મોકલી નહીં. તેથી ખીજવાઈને શખરાજ કાકા, પરવરદગારની હજીરમાં ફરીઆદ કરવા દાડી ગયા છે, તે વાત એ ક્યાં જાણતો નથી.

અમથાદાસ—આપણી કમળાને મારી સાથે પુનઃલગ્ન કરાવો, તો ૩૧૦ ૨૦૦ આપું.

વિદુષક—(સ્વગત) આપણી, કહેતાં મ્હોકું શું ભરાઈ જાય છે.

કુભારજી—(સ્વગત) ઠીક ઘાટ બેઠો, વગર મેહેનતે મતલબ થસે. (આસન) જુઓ, આજ લગી મારો બોલ કોઈએ ઉથાપ્યો નથી,

માટે હું કહું તે પ્રમાણ રાખજો. જાઓ, રૂા ૩૦૦) આપજો, હવે કાંઈ ખોલશો નહીં.

અમથાદાસ—તમારી (હશીને) એમજ મરજી છે, તો હું તમા રાથી ક્યાં આધો છડીં; સામુજી.

કુભારજી—(હશીને) વાહરે! સંબંધ થયા અગાઉજ કે?

વિદુષક—(સ્વગત) કહેવું મફત છે, મોહોડાંનો લાવો તો લઈ લે. પછીની વાત પછી. ઠીક, પેલા ભાઈએ ફીકટદાસ સાથે સહી કર્યું છે. અને આ ભાઈએ અમથાદાસ સાથે નક્કી કર્યું છે. હવે બેમાંથી કોણ પરણે તે જાણવું છે. રજો ફીકટદાસનું ફીક, અને અમથાદાસનું અમથું, થઈ જાય. અને બેની લડાઈમાં ત્રીજાનું કામ થઈ જાય. પણ ચાલો રામ, આપણે શું? (જાય છે.) (નિપથ્યમાં “ માત પીતા જી નિર્દય ” એ ગીતિ ગવાય છે.)

(પડદા પડ્યો.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રાજખાગ.

પાત્ર—મદનકુમાર—અને પાછળથી કમળા તથા છેલ્લે તેની સખી મણી અને એક સ્ત્રી.

મદનકુમાર—(નિશાસા નાંખતો પ્રવેશ કરે છે) અરે! ચંદ્રમુખી કમળા! તારાં શબ્દરૂપી ખાણથી હું બહાવરો બની ગયો છું, તેમાં વળી શત્રુનું કામ સારનાર દુષ્ટ મદનનો માર, એ બેએ તો અને છેક ગુમ કરી દીધો છે. અહો! ભગવાન કામ દેવ, મારી ઉપર તને જરા દયા નથી આવતી? તારું ખાણ સુકુમાર પુરુષનું છતાં તેમાં આટલી બધી તિક્ષણતા કેમ વારૂ? હા; મને સમજાયું, મારી પ્રીયાજી જ્યારે મારા ઉપર દયા નથી લાવતી, ત્યારે તું દુષ્ટ મારો કેડો કેમ છોડસે; પાપી મદન, તું અને ચંદ્ર બંને જાણ કામી જનને વિશ્વાસ આપો દગ્ધ કરનારા છો. નિર્દય કંદર્પ,

ગીતિ. શંકરને સંતાપે, અલ્યા તને હીન અંગ કરી દીધો;
રેશઠ સમજ્યો ન કાંઈ, કામીને દુઃખ દેવા પણ કીધો.

પાણુ ભાઈ, તને ઇપકો આપવાને બદલે મારે મારી પ્રીયાનોજ દાય કહાડ વો નેઈએ. બસ, પ્રીયા હવે હદ થઈ ગઈ; તને આમ કરવું ઘટે નહીં.

ગરબી.

મીઠાં ગોરસ લો ગોરસ લો. એ રાગ.

ભામની નારે ઘટે નારે ઘટે. ટેક.

મીકું મીકું તું મુખથી બોલી, મારું ચિતકું નાંખ્યું ચોળી. ભા. ૧
વહાલ ભરી વશકરાણી વાણી, તેણે તારણી મન લીધું તાણી. ભા. ૨
મહારી સાથે વેર શું ત્હારે, મને મુંગો માર તું મારે. ભા. ૩
ભુંડી તેં ભરમાવી ભૂલાવ્યો, હજી કાંઈ સંદેશો ન કા'વ્યો. ભા. ૪
નારી નિશાળમાં શું કહેલું ? “તને પ્રાણુ જતે નહીં મેલું.” ભા. ૫

(ઉપલી ગરબી ગાતાં, પ્રેમ નિશામાં બાગમાં પરિક્રમણુ કરે છે.)

આહાહા ! ! અત્યારે મારી પ્રીયાના મેળાપ થાય તો કેવું સારું થાય ! (સુર્ય ભણી નેઈને) આ લાહે જેવા તડકાના દુઃખથી વિશ્રાન્તિ પામવાને, ઘણીવાર મારી પ્રીયા આ બાગમાં આવે છે. (ઝાડો તરફ નેઈને) અહીંઆંથી થોડાજ વખતમાં કોઈ ગયું હોય એમ જણાય છે. આ કુમળાં ઝાડની ઘટામાંથી મારી પ્રીયાજ ગઈ હશે; કારણ આ ફુલો મારી પ્રીયાને બહુજ ગમે છે. ઘણીવાર તેના મુકમાર હૃદય ઉપર એના હાર મેં લટકતા જોયા હતા. અને અત્યારે આ ઝાડના ડીઠાંમાંથી દુધ ઝરે છે, માટે એના વગર બીજું કોઈ તોડે નહીં.

(જરા આંગળ ચાલી કાન ધન) પેલા લતા મંડપ તરફ કાંઈ અવાજ સંભળાય છે, ચાલ જઈને જોઈ. (જરા આંગળ ચાલી હરખાતો) વાહ ! વાહ ! નેત્રના મુખનો લાવો તો આજેજ વિત્યો. આ રહી પેલી મારી મનમાનીતિ પ્રીયા કમળા, ફુલનું બીજાનું કરી સુતી છે. અરે એ કાંઈ માહા વિચારમાં જણાય છે. લાવ આ ઝાડને આંધે રહી એના મના વિચાર તો જાણું. (ઝાડ આંધે ઉભો રહે છે.)

કમળા—(ઉપર કક્ષા પ્રમાણે સુતી છે.) જ્યારે કાગડાના શબ્દથી મુખ ઉપજતું હોય; તો મધુર મેના પોપટને કોણ પાજે ? અરે લસણની મુગંધીથી મન શાન્તિ પામતું હોય, તો ખુશખોદાર કેવડા કસ્તુરીની શી ગ-

ણની ? તેજ પ્રમાણે આ બાગના ઠંડા પવને કરીને મને શાન્તિ થઈ સુખ ઉપજતું હોય, તો મારી વ્યથા કાંઈક મટે એમ હતું.

મદનકુમાર—(સ્વગત) વ્યથા—મનની વ્યથા કે શરીરની વ્યથા. શું જાણાય ? કમળાનું શરીર માહા પીડામાં પડ્યું હોય એમ જાણાય છે, તે શું હું, ધારું તેજ કારણથી હશે કે કાંઈ બીજું હશે ?

કમળા—(સ્વગત) કદાપિ પણ મારા મનનો વ્યાધી મટનાર નથી. અરે વૈદ મદનકુમાર !! મદનકુમાર ! તારા શિવાય.

મદનકુમાર—(સ્વગત) આહાહાહા, શી ખુશીની વાત. જે પ્રમાણે મને થાય છે, તે પ્રમાણે એને પણ થાય છે ખરું. ધન્ય છે પ્રીયા, તારી સાચી પ્રીતિને. વાર જરા સાંભળું તો ખરો; મારા બધા સંશય દુર થયા.

કમળા—(સ્વગત) અરે મારામાં અલૌકિક શક્તિ હોય તો અત્યારે જઈને મારા શિરછત્ર મદનકુમારની ભેટ નહીં લડી ? અરે મદનકુમાર મારા સરખી ભોળીને ઠગવી નહોતી. આ હીણ ભાગ્ય કમળા !!

મદનકુમાર—(સ્વગત) આ મીઠી, તું એમના બોલ, હું અને તું પુરાં ભાગ્યશાળી કે અત્યારે મેળાપ થશે.

કમળા—(સ્વગત) અત્યારે હું આ સ્થિતિને પહોંચી છડી, તે મારું દુઃખ કોણ જાણે ? અરે મારું કોઈજ નહીં, કે મારા મન માનેલા પતિની પ્રાપ્તિ કરાવે. મને જરા એન નથી, તેમજ ઉડવાની શક્તિ નથી. ધાસ્તી રહે છે કે કોણ જાણે શો પરિણામ ઉતરશે !

મદનકુમાર—(છતો પડીને) ફીકર કરીશ નહીં પ્રીયા કમળા, સા બાશ તારી દ્રઢતાને.

કમળા—(એકદમ ખેડી થઈને) કોણ ? (ઐટલું કહી મદનકુમારને જોઈ નિયું મોં કરી શરમાતી પુઠ ફેરવી ચાલવા માંડે છે.)

મદનકુમાર—અહો સુંદરી ધીરજથી વાત કર, ક્યાં જાય છે. (હાથ પકડે છે) સાંભળ.

કુમરી.

પ્રીયા કે ચિત્ર બીન પ્રીતમ પ્યારે. એ રાગ.

પ્રીયા આસ ભર્યો હું આવ્યો, તરછોડે કોને ત્રાસે. પ્રીયાતર;

જે તું *જસે મુજને મેંલી, જર આ જીવડો *જસે. પ્રીયા જર. ટેક.
ચંદ્રમુખી ચિત્તમાં તું વસી છે, ક્યારે તું મારી x થાસે. પ્રીયા કયા.
મુજ મંદીરમાં રે તું + મા'લી. અધરામૃત ક્યારે પાસે. પ્રીયા આસ. ॥ ૧ ॥
કોકીલ કંઠેરે તું કામિની, મર્મ ગીત ક્યારે ગારો, પ્રીયા મર્મ.
અલખેલી વેહેલી મુજ કંઠે, આલીંગન દે ઉદ્ધારો. પ્રીયા આસ. ॥ ૨ ॥

કમળા—(છણકો કરીને) મદનકુમાર, તમે ભારમાં રહો. હું વિરહે બળેલી છું ખરી, પણ હજી તમારે તામે થવાને વિલંબ છે.

મદનકુમાર—અરે બહીકણી, તું તારા માળાપના ધાક રાખીશ નહીં, તારા સુખ દુઃખનો આધાર તારા ભાઈની ઉપર રહેલો છે, તો તેની ફીકર કરીશ નહીં, તે સમજી છે એટલે તારી યોગ્ય સ્થાને પ્રીતિ બંધા-
એલી જાણી, આપણી મનકામના પૂર્ણ કરસે. (ફરી હાથ પકડે છે.) માટે

ગરબી.

તમે આરા ને આવેરે સુંદર સામળીઆ. એ રાગ.
ધ્યારી આવ કલેજે લગાવ, મનમાનીતિરે;
પ્રીતિ પ્રીતમ ઉપર લાવ મનમાનીતિરે.
ધ્યારી માહા સુખ પ્રાણ આધાર, તને જાણીતિરે,
બહાલી બહાલાને ના તરસાવ, લગાવી પ્રીતિરે;
ધ્યારી સાંભળ વિરહની વાત, મુજપર વીતિરે;
હાવે કેમ કરે તું અભાવ, નહીં એ રીતિરે.
ધ્યારી આવે તો બેસી અટારી, ગાઈએ ગીતિરે;
હાસ્ય બિનાદ માંહે જતય, રજની વીતિરે.

કમળા—તો મુકો ? મને મુકો ? મારે મારી સખીની સલાહ લેવી જોઈએ.

કુણા—(નિપથ્યમાં) અરે સખી કમળા તું ક્યાં છે ?

કમળા—પ્રીય મદનકુમાર, તમે મારો હાથ છોડી દ્યો. મારી સખી આવે છે અને કદાપિ તેની સાથે કોઈ બીજું હશે, તો આપણી વાત ઉઘાડી પડશે, અને આપણે દોષવાન ગણાઈશું. માટે તે આવી જાય, ત્યાંસુધી આ ઝાડને આથે સંતાઈ રહો.

મદનકુમાર—એમજ, તો ઠીક સંતાઈ રહું છું. (નિશાસા નાંખતો સંતાઈ રહે છે.)

કમળા { **બીજી સ્ત્રી** } (પ્રવેશ કરીને)—બાઈ તમે કેમ બેસી રહ્યાં ચાલો ઉતાવળથી, મોટા ભાઈ તમને બોલાવે છે.

કમળા—(સ્વગત) અરે મારાં હૃદય તારી મનકામના પૂર્ણ થવા નો સમય પાસે આવ્યો હતો, તેમાં પણ તેં બહીકણપણું છોડ્યું નહીં. મારી સખી સાથે ગયા વગર ચાલે એમ નથી. એખલી આવી હોત તો સમજ પાડત, પણ સાથે લકરું લેતી આવી છે એટલે લાચાર. (ચાસન) ચાલો સખી? અરે મારા લતામંડપ તેં મને જેવું મુખ આપ્યું, તેવાં મુખની હું નિરંતર આશા રાખું છું. સખી કૃણા? બાઈ ચાલી શું જાય છે? (બાળુ છોડી નાંખીને) અરે મારો બાળુ કયાંય છુટી પડ્યો. (સોધવાને મીસે પાછું ફરી મદનકુમારને જોય છે) અરે આ રહ્યો. (એમ કહી દીલગીર થઈ ચાલી જાય છે.)

મદનકુમાર—(બહાર નિકળીને) અરે! હવે હું શું કરું, અને કયાં જઝીં.

કુમરી.

જોગી જોગન બનાકર કીધર ગયોરે. એ રાગ.

પ્રાણુ જતો લલિતા શું બચાવી ગઈરે; દુર્લભ પ્રીતિમાં કુખી મરું. ॥ પ્રાણુ ॥

આથી તો દુઃખ વાધ્યું અતિશે, ઉસટી પીડા ઉપજવી ગઈરે. ॥ દુર્લભ ॥

મોહોકમ માર ચતુરાં મારી; ચકોર નેન ચળકાવી ગઈરે. ॥ દુર્લભ ॥

અરે એ તો જતી રહી. એના દરેક શબ્દમાં શો અર્થ રહેલો છે તેનો જ્યારે હું વિચાર કરું છું ત્યારે અનહદ પ્રીતિ સાખીત થાય છે. “પ્રીય મદનકુમાર તમે મારો હાથ છોડી દ્યો” અરે પ્રેમ હોય નહીં તો “પ્રીય” એમ કહે? હવે મને કયાં વિશ્રાન્તિ મળશે. નહીંકર અહીંયાં બેસી મારી પ્રીયાએ ઉપભોગ કરેલાં કુલ ક્ષણાદી સાહીત્ય સાથ ગમત કરું. આહા!! શો પ્રીતિનો પાસ, જતી વેળાએ બાળુ છુટી પડ્યાનું મીશ કરી મારા સામું કેવું જાયું? (હોં પડેલું કુલ સુંઘીને) વાહ, મારી પ્રીયાનું સુંઘેલું આ કુલ મને ઘણી મુગંધી આપે છે. કારણ તેના મુખ ઉપર લગાવેલા ગુલાબના અતરનો આ કુલ મુઘતાં એમાં પાસ કેવો બેઠો છે. પણ એથી શું?

દોહરા અથવા ગજલ.

જે પુખ્તો સુખ કર ખરે, લાગે તે દુઃખદાઈ;
સુખદાઈ નહીં થઈ પડે, થઈજે પ્રીયા બુદાઈ. ૧.
સી હાલત મારી કરી, રે તેં કરી વિચાગ;
વલખાં મારે કાળબુનું, ક્યારે થાશે યોગ. ૨.
(નિરાશ થઈને જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—સાર્વજનીક ખાગ.

પાત્ર—વિદુષક—મદનકુમાર—નિર્ભયશેન—અને કમળા તથા કમળા.

વિદુષક નેપથ્યમાં—તારા પૈસા પાગ લે? પાગ મને જીવતો
જવા દે? (એમ કહી હાથમાં ખોદવાનું હથિયાર કોદાળો, તે લઈને પ્રવે
શ કરે છે, અને ખાડો ખોદવા બેસે છે.)

મદનકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) અધ્યા વિદુષક, આ સાર્વજનીક
ખાગમાં ખાડો કેમ ખોદે છે?

વિદુષક—એ તો કની ભાઈ સાહેબ, * દરિયાદશેમને દીવસે ઘડિ
આં દશેમ થઈ, તે વાત મારા જાણ્યામાં આવી તે અહીંયાં દાટું છું.

મદનકુમાર—દરિયા દશેમ સાથે ઘડિયાં દશેમ તે શું?

વિદુષક—(ઉભો થઈને) આપણા પૈસા નગરશેઠ મહુકચંદ ઉબુક
ચંદના દીકરા, કાનદાશ અને કપાળદાશ ભાઈબંધોને લઈ, ગઈ દરિયા દશે
મને દીવસે ખજુરીયાં ખાગમાં ગયા હતા. ખંદા તો ભૂતની માફક ભ્રમ
તા હોયજ, તેથી ખબર સાંભળતાં તુરત ત્યાં બીટાવી ગયા. તે વખતે પે
લા ભાઈબંધો ખજુરીયાં ખાગનું સરખત ઘડિયાં વ્યાપારી ઝાકાવી રહ્યા
હતા; મને જોઈ તેઓ ગભરાઈ ગયા અને દોડીને મારી ફરતે વીંટલાઈ વ
ળ્યા. મેં તો જાણ્યું કે સાચાઓ સારશે કે શું? પાગુ તેમ નહીં કરતાં
મારા હાથમાં પાંચ રૂપિયા મુકી કહેવું કે આ વાત અહીંજ દાટજો.

* શ્રાવણ વદ દશેમ.

આપણને લાંચ મળી એટલે સર્વસ્ત મળ્યું એમ જાણી કપુલ થયા. પણ આ કોદાળો ઘેર લેવા આવ્યા એટલે મારાં ઈર્ષ્યાની કળખળાટમાં દાટવાની વાત હું તો ભુલ્યો. ભુલ્યો તે આવજ લગી ભુલ્યો. પેલાઓ એ તો મને આવે ઠોકવા લીધો. ત્યારે ગભરાઈને મેં ખુમ પાડી કે “તારા પૈસા પાછા લે પણ મને છવતો જવા દે” સાળી લાંચ બડી ખુરી ચીજ છે; એનાથી હું તો હવે ખસ્તો રહીશ. પછી મેં વિચાર કર્યો કે ખજુરી આં બાગ તે શું અને સાર્વજનિક બાગ તે શું, માટે “દડિઆ દશેમને દહાડે ઘડિઆં દશેમ થઈ” તે વાત યાંજ દાટું છડીં. ચાલો દાટવા દા ? નહીં તો વળી ભુલી જઈશ.

(ખોદવા વળગે છે.)

મદનકુમાર—(હાશીને) આ તો ઉઝટી વાત ઉઘાડી પાડતો જાય છે. જાઉં ઘેર જા (તેનો હાથ પકડી મોકલી દેવા કરે છે. અને વિદુષકના, મેં લાંચ ખાધી તેટલું કામ કરીશ એમ કહેતો જાય છે અને માનતો નથી. આ રંગત્રકમાં નિર્ભયશેન, આવી પહોંચે છે અને કમળા તથા કૃષ્ણા ઝાડ આંધે રહી બધું સાંભળે છે.)

નિરભયશેન—(પ્રવેશ કરીને) અરે, મદનકુમાર એની સાથે શી તકરાર છે. ચાલો (એમ કહી મદનકુમારનો હાથ પકડી ચાલવા માંડે છે; એટલે વિદુષક જતો રહે છે. અને મદનકુમારના હાથમાંથી એક કાગળ નિર્ભયશેનના હાથમાં આવી જાય છે તે કાગળ જોઈને) મદનકુમાર આ કાગળ શો ? (શીરનામું વાંચે છે) “કમળાને પહોંચે શુભ છે” અલ્યા મદનકુમાર, સભ્ય પુરૂષોમાં પણ આવાં કપટના કામ હોય ખરાં ? જોલો આ કાગળ શો ? તમારા મારીપર કરેલા ઉપકારથી આટલો નરમ થઈ પુછું છું.

કમળા—(કૃષ્ણાને)

દોહરો.

શૈયર હાવે આ ઘડી, કાં દુઃખ કે કાં સુખ

સુખ મળ્યું તો ઠીક છે, નહીં તો દુઃખને દુઃખ.

સખી મેં કાંઈ ઉદ્વેગ જોલોખત કરી નથી, મેં મારા જન્મનો સાથી કયો છે. કદાપિ મારો લાઈ આમાં વિનાશ કરશે તો મારે દહનો અંત આણવો એ જરૂર છે. અરે પ્રીય મદનકુમાર ? તું હવે કાગળનો શો ઉત્તર દે છે ? તે ઉપર અને મારા લાઈના હવે પછીના જોલવા ઉપર મારો સઘ

જો સુખદુઃખનો આધાર છે. સખી, તું મને સલાહ આપ કે હવે મારે શી રીતે પગલું ભરવું? મારી મરજી તો એમ છે, કે આપણે છતાં પડી મોટા ભાઈ પાસે મારા પ્રાણની માગણી કરવી.

મદનકુમાર—(નિર્ભયશેનને) ભાઈ સાહેબ, મને મારો કાગળ પા-
છો આપો. એમાં સાફ છે.

નિરભયશેન—(દ્વેષમાં) ખીડેલો પત્ર પારકો હોય, તો તે ફાડી ને વાંચવો એ નિતિ વિરુદ્ધ છે. પણ આ ફાડું છું અને વાંચું છું. (ફાડી ને વાંચે છે અને વિચારમાં ગુમ થઈ, વાંચી કાગળ હેઠે નાંખી દે છે).

કમળા—સખી કૃષ્ણા, હવે ધીરજ રાખવામાં સાર નથી. દ્વેષના અવેશમાં ભાઈ, મારા પતિને અયોગ્ય વચન કહેશે, તો તે માફ કાળજી તોડી નાંખ્યા જેવું થશે માટે બોલ શું કરવું?

કૃષ્ણા—મને પણ એમજ સુજે છે કે હવે ચાસન થઈ ભાઈને સ-
મજવવો. (જઈને ચાસન થાય છે).

કમળા—(પોતાના ભાઈને હાથ જોડીને) ભાઈ, બધી વાત મેં સાં-
ભળી છે. તારો દ્વેષ શાંત કર અને મારી અરજ સાંભળ. મોટા ભાઈને તમે મને સુખી કરવા ચલાતા હો, તો મને એમની (મદનકુમારની) સાથે પરાણવો.

કૃષ્ણા—મારી સખીની પ્રીતિયોગ્ય સ્થળે છે. માટે ભાઈ ઊંડો વિચાર કરી આ વાત માન્ય કરો. (એમ કહી હેઠે પડેલો પત્ર છાની લઈ લે છે).

નિરભયશેન—(સ્વગત) મદનકુમાર વિદ્વાન તો છે. ધનવાન પણ છે: અને પ્રીતિપાત્ર પણ ખરો. અને છેવટે કુળમાં કાંઈ મારા કરતાં ઉતરે એવો નથી માટે ખેલેનની માગણી કપ્પુલ કરી નીશ્ચિંત થાઉં (ચાસન) જ્યારે એમજ છે તો સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી વગેરે પોતાના ઇચ્છાવરને પ્રાપ્ત થઈ તેમ જોત જ તું પણ તારા ઇચ્છાવરને પ્રાપ્ત થઈ. મદનકુમાર શાસ્ત્ર વિધીયુક્ત સંબંધ હું, ઇશ્વર કૃપાથી થોડા દીવસમાં બાંધી આપીશ. ચાલો (મદનકુમારનો હાથ પકડી જાય છે. મદનકુમાર કમળા તરફ જુવે છે અને બન્યોની આંખ મળતાં હસી દે છે).

કમળા—સખી કૃષ્ણા? શી આનંદની હેલી!

કૃષ્ણા—હા સખી. હવે તારે સુખી થવાનો સમય પાસે આવ્યો; મોટા ભાઈના હૃદયમાં પ્રભુએ બુદ્ધિ રૂપે વાસ કર્યો એમ સમજજે.

કમળા—ખરી વાત સખી, અત્યારે મારા હર્ષ રૂપી સમુદ્રમાં આનંદની પુર લેહેરો મારી રહી છે. પણ લાવ પેલો કાગળ, એ પ્રથમ દુઃખ કરનારો; અને પાછળથી અતિશય સુખ કરનારો; એમાં શું લખ્યું છે?

કૃષ્ણા—એટલાજ માટે મેં છાનો ઉપાડી લીધો હતો. (કાગળ આપે છે) લે, સખી તારા પ્રીય પતિના હાથની લખેલી કંકોત્રી વાંચ.

કમળા—લગ્નની ખબર આપનાર જે પત્ર તે કંકોત્રીજી કહેવાય. હા, તે ખરું કહ્યું. (કાગળને છાતી સાથે ડાબી, નમન કરીને વાંચે છે. વાંચી રહ્યા પછી) આહા!! શી બીના લખી છે. સખી એમાં જાણુવા જોગ એક બાબત લખી છે તે તું સાંભળ. શો પ્રીતિના પાસ!! (વાંચે છે).

ગરબી.

તજારે તમે કેદી કરમ કર્યું—એ રાગ.

ભામની ગતિ બુંદીરે મારી, કરી તેં પ્રાણુ પ્રીયા અતિભારી. ભામની. ટેક.

સમીસાંજે સુતો સેજડીએ, સ્વપન વશ કીધો છેલડીએ. ભામની.

અચાનક આવી તું, જાણે, આવીરે ઉભો પર સ્ત્રી પરમાણે. ભામની.

આવરે દીલદાર કરી લાજ્યો, સામીરે ભીંતે હું જઈને બાઝ્યો. ભામની.

નથી ચેતતો તોય હું જંગી, ચુંબન કરતાં ખુંટી વાગી. ભામની.

પ્રાણુ પ્રીયા દુઃખડાંનું કે'શું, પરાણી સુખડાં કયારે લેશું. ભામની.

મદન કે'છે નેણે નીર આણી, ધ્યારીરે કમળા લે ગતિ જાણી. ભામની.

કૃષ્ણા—સખી, જેમ તારે વેઠવું પડ્યું, તેમ તેને પણ બાકી રહી નથી હો.

કમળા—(ફરી ફરીને કાગળમાં જોયા કરે છે).

કૃષ્ણા—(વહેમ પડવાથી) કેમ, કાગળમાં ફરી ફરીને શું જુવે છે?

કમળા—(હસતાં હસતાં) અલી જોની? આ વળી કેવું લખ્યું. એને તો જરા ભરસો નહતો જો.. (કૃષ્ણાને કાગળ આપે છે)

કૃષ્ણા—(વાંચે છે) **દીંડી.**

પોંચી પત્રી ધ્યારી તારી હીતકારો,

કર્તું સુંખન દુઃખમંજન સનધારી;
 વિગત વાંચી સાચી પ્રીતિની ઐઘાણી,
 પડ્યો દિલગીરીના પાસમાં મુજ પ્રાણી. ॥ ૧ ॥

કમળા કમળ મદન સૂર્યથી પ્રકાશે,
 સજ્યો વિધીએ તે x માટ ધરી ઉડસાશે;
 નેકું નગત માંહે જાણું તે કરાવે,
 રણે મદન સૂર્યની હાંસી કરાવે. ॥ ૨ ॥

કમળા—(હસીને) હા, તે (મદનકુમાર) સૂર્ય રૂપે તો હું કમળ રૂપે
 ઊઠીંજ. અહીં બેન પોતાના પ્રીયની કોઈ હાંસી કરાવે વારૂ ?

કુલરા—(હસતાં હસતાં) જે સૂર્ય સદાનો તારો થયો છે, તેને હવે
 એવા સવાલ પુછ્યા કરજે ? આસ હવે (જાય છે). (પડદો પડ્યો).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કલહરાજ—કુમારજન—નિર્ભયશેન—કમળા—અને પાછળથી મ-
 દનકુમાર, કુઢંગી તથા તેનો ગોર.

નિરભયશેન—આપા, ઘરડે ઘડપણુ તમે તમારી ઈજ્જત ગુમાવવા
 બેઠા છો. ફાકટદાસના રૂપીઆ તમે ખાધા, અને અમથાદાસના રૂપીઆ
 મારી માએ ખાધા. અરે તમારા લોભનો કાંઈ ચોભ છે. કમળીને તમે એ
 સી હાથના કુવામાં ઢોળી હતી, પણ તે કસાઈને ત્યાંથી ગાય છુટી એથી
 હું ઘણો ખુશી થયો, પેહેલીવારના હરામના હજાર રૂપીઆમાંની અત્યારે
 કુટી બદામ પણ તમારી પાસે નથી. અને વળી ફરીથી તમારું એજ કત્ય!!
 ખબરદાર ! કાંઈ પંચાત કરી તો ? હું મારી બેહેનને મારે હાથે ચોગ્ય
 સ્થાને આપીશ.

કુમારજન—તું ક્યારનો આ બધું બોલે છે, તે તારો શું અખત્યા
 ર છેરે મુખી.

કલહરાજ—અરે તું મોટો પરાણાવનારો, નિકળ મારા ઘરમાંથી લુચ્યા. ?

કમળા—બાપા, ભાઈને ગાળ શું કરવા દો છો ? અરે મોટા ભાઈ, મારે માટે તમને આટલું બધું શોષવું પડે છે, તે કરતાં હુંજ સેના મરી ગઈ.

નિરભયશેન—કેમ, હું પરાણાવનારો નહીં ? કમળાનું લાંબી મુદતનું સુખદુઃખ તો મારે જોવાનું છે. માડી જોવો છે સુમાર. ?

કુભારજી—કેમ, “જોવો છે સુમાર” કરીને શું કરશે વાર ?

નિરભયશેન—“શું કરશે” ચાલ બેઠેન કમળા ? ઉઠ અહીંયાં થી (તેના હાથ પકડી દુર બેસાડે છે. એટલામાં કુઠંગી વહુ પ્રવેશ કરે છે) તું ઠીક વખતસર આવી. જા જઈને આપણા ગોર માહારાજને અને મદનકુમારને હમણાંને હમણાં મોકલ.

કુઠંગી—(ધાકની મારી કહે છે) ઠીક જાણે છું, અને મોકલું છું. (જાય છે અને જરા વાર રહી ગોર માહારાજ તથા મદનકુમાર પ્રવેશ કરે છે નિર્ભયશેન તેને વદન કરે છે).

ગોર—તમારું કલ્યાણ થાઓ ? શી આજ્ઞા છે યજમાન રાંજ ?

નિરભયશેન—માહારાજ, આપણી કમળાના ગાંધર્વ વિવાહ આ મદનકુમાર સાથે અત્યારે કરો.

ગોર—(ગાંધર્વ વિવાહની વિધી કરીને) કમળા મદનકુમારનો જય (ત્યારપછી નિર્ભયશેન, કમળા, ગોર વિગેરે જાય છે.)

કુભારજી—(કલહરાજને) અરે હાય ! જ્યાં આ દીકરાના લક્ષણ. મને અમથાદાસે બોલાવી છે ત્યાં હું જઈ આવું છડીં; પછી એમની વાત. (જાય છે) (પડદા પડ્યો).

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—અમથાદાસનું ઘર.

પાત્ર—અમથાદાસ—ફીકટદાસ અને પાછળથી કુભારજી.

ફીકટદાસ—અલ્યા ભાઈ, તું અને હું બન્ને હાથ ચોળતા રહ્યા. સાળાએ દગો કર્યો. રૂપીઆ જશે કે શું. ?

અમથાદાસ—તું પરણતે તો મને અદેખાઈ આવવાની નહતી; તે મ હું પરણતે તો તને બળવા જેવું નહતું પણ મદનકુમાર વચ્ચેગળે પરણી ગયા માટે—

ફાકટદાસ—નિર્ભયશેનનો પડો વાગ્યો !! પણ મદનકુમાર હોત નહીં તો આપણેમોંથી એકતું કામ થાત. સાળાએ આપણું ઘર ભાંગ્યું.

અમથાદાસ—મેં અત્યારે કુભારજીને બોલાવી છે. જોઈએ તે શું કહે છે? (કુભારજી પ્રવેશ કરે છે).

અમથાદાસ { શું કાણું મેં લઈને આવ્યાં છો? લાવો, હમા
ફાકટદાસ { રા રૂપીઆ.

કુભારજી—(આ વચનથી વધારે બળવા લાગી) ભાઈઓ, તમારા રૂપીઆ હમે આપશું, હાલમાં હમારી પાસે ઝેર આવવાની પણ એક પાઈ નથી, ધીરે ધીરે પતાવશું. શું કરીએ રાંડ છોકરી નઠારી નિકળી. હું તો તમને આપી ચુકી હતી. પણ મારા પીટયા નિર્ભયશેન અને મદનકુમાર ના મૂળ કપાયાં.

અમથાદાસ—જુઓ ત્યારે અમે એનો નાશ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. કેમકે મદનકુમાર અને નિર્ભયશેન ન હોય તો કમળા આપણે તામે થાય.

ફાકટદાસ—સુખ મદનકુમાર પણ ત્યારે સમજે કે મનમાનિતી સ્ત્રી પરણીને કેવો સુખી થયો છું. અને કમળાને પણ ખબર પડે કે આટલી વીસે સો થાય. તમે હમને મદદ કરશો તો હમારા તમારી પાસે જે રૂપીઆ છે તે હમે તમારી પાસે માગશું નહીં.

કુભારજી—(સ્વગત) સાલ જાય અને મેંતલબ થાય. એ ઠીક થયું (આસન) હું તને અને મનથી મદદ કરોશ.

અમથાદાસ—ત્યારે ઘાટ એ કે રાતના સુતાં હોય ત્યાંથી બેભા ન અવસ્થામાં ખાંધી લઈજઈ પાસેના જંગલમાં વધેરવો. હું એ ખુનીને તેડી લઈશ. તે મારા મિત્ર છે. નિર્ભયશેનનું તમારે માથે. (જાય છે.)

કુભારજી—ઠીક, નહીં તો વળીએ વચમાં પડે. માટે એનું મારે શીર. (પડદા પડ્યો).

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—કલહરાજનું ઘર.

પાત્ર—કુભારજી—કલહરાજ—કમળા—નિરભયશેન—કુઠંગી અને મદન કુમાર.

કલહરાજ—તેં શું વિચાર કર્યો છે ?

કુભારજી—(આડું અવળું જોઈને) મુજો એ છોકરો, રડ્યાના ભાણામાં ધીને બદલે સોમલતું પાણી રેડીશ એટલે પત્યું. ચાત્રો ઉઠો જમવા. (બન્યો જાય છે અને પાછાં આવી બેસે છે).

કલહરાજ—સોમલતું પાણી રેડતાં કાંઈ ચેત્યો નથી.

કુભારજી—અરે અધું જમ્યો એટલામાં તેને ઊંઝની અસર જણાઈ હતી.

નિરભયશેન—(પ્રવેશ કરીને) મા, માઈ મગજ કેમ ભમતું હશે ?

કુભારજી—મને શું ખબર (કલહરાજને) એ તો હમણા મરવાનો; માટે આપણે આપણી તૈયારીમાં રહો. રાંડ છોકરીની પછી વાત.

નિરભયશેન—(તમ્મર ખાઈ પડે છે) જોજોજો દોડોરે ? ? પ્રાણાંત થાય છે !

કમળા—(પ્રવેશ કરીને) મોટા ભાઈ, જો મોટા ભાઈ શું થયું ? માડી દોડ દોડ (તેને હાથ ફેરવવા મંડી જાય છે.)

નિરભયશેન—(કમળા તરફ જોઈ કપાળે હાથ દે છે અને લેખણ પેટીની ધસારત કરે છે).

કમળા—(રડતી રડતી) શું જોઈએ મોટા ભાઈ ? લેખણપેટી ? (એ મ કહી આણી આપે) જો ધધિર આ શો ગજબ.

મદનકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) શો જીલમ ! ! આ ઘડીવારમાં જો જીલમ ! !

નિરભયશેન—(કાગળ લખી આપે છે તે કમળા રડતી રડતી વાંચે છે).

કમળા— (ફૂલો). અથવા ગજલ

જરા વારમાં જીવડો, જાસે જાણુ જરૂર,

દુઃખ દેસે માતા પીતા, બહાલી બેન ભરપુર.

॥ ૧ ॥

પાણુ દીલ તે ધરવું નહીં, નહીં આવવું + આંય;
મારો મારી બે'નડી, જીવ તુજમાં રહી જાય. ॥ ૨ ॥
કંઠે જીવ આવી રહ્યો, હાવે નહીં લખાય;
મદન જોગોપાળરે, છેલ્લા મારા, હાય. ॥ ૩ ॥

નિરભયશેન—(અતિ પ્રાણુ કષ્ટ થયા બાદ જીવ નિકળી જાય છે).

કમળા—અરે! ઓ!! માના જાણ્યા! (છાતી કુટે છે).

કુઠંગી—(પ્રવેશ કરીને) ઓ પ્રભુ!! આ મારી આંખે હું શું જોઈ છું?

કમળા—ભાભી, તું મને છોડ; મારા વિરાને સારૂ છાતીને ભાંગી નાખ્યા દે. (મુઠ્ઠાં પાસે જઈ છેડો વાળી રહે છે) ઓ વિરા.

લલિત ઇંદ.

અરર હાયરે બંધુ માહેરા, અરર હાયરે હાલ તાહેરા;
મુજ થકી દિડા નહીંજ જાયરે, વિખુટી બેનથી ના સે'વાયરે. ॥ ૧ ॥
ઝટ તને જરા વારમાં લઈ, અરર હાયરે બાળશે જઈ;
ગૂગનમાં જશે ધુન્ન ઉડતો, અરર ઓ અરે હાડ ફોડતો. ॥ ૨ ॥
નિમિશ માત્રમાં નાંખશે દહી, અરર છારતો ઓ જશે વહી;
દહન દીલકું તાહેરૂં થશે, અરર હાયરે કેમ સાંખશે. ॥ ૩ ॥
અતુર ભાઈ તું ચાલતો થયો, ઝટ દઈ અરે તું ઉડી ગયો;
રહતિ નાખીને બેનડી સદા, અરર બહાલીડા પાડી આપદા. ॥ ૪ ॥
(બેભાન થઈ પડે છે.)

મદનકુમાર—અરે મારા સ્નેહી તારા વિના હવે મને કેમ ગમશે, મને ચોગ્ય સલાહના બતાવનાર તું એક મારી બેલ હતો. અરે પ્રભુ શો ગજબ!! (પડદા પડ્યો.)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

પાત્ર—બેભાન પડેલી કમળા અને મદનકુમાર.

મદનકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) પ્રાણુ પ્રીયા, લે હવે ઉડ આપણને, મુખમાં નાખનારો ધધિરે હરી લીધો. તેને ત્યાં એનીજ ખોટ (આંખમાં

+ અહીંઆં. (પીચરમાં)

આંસુ આવે છે) મારે, ઓ બહાલી તેના ગુણનું કેટલું આશિંગણ થવું જોઈએ ! ! પ્રાણ પ્રીયા, ઓ સુખડાંની દનાર, ચાલ ઉઠ હું તને તેડવા આવ્યો છું.

કમળા—(બહાવરી બહાવરી લવે છે).

(સોરઠો.)—ઓ બંધુ મુજ પ્રાણ, હાય પોપટ ઉડી ગયો.

લે આ દુઃખની જાણ, બહાલા બહારે આવરે.

મદનકુમાર—પ્રીયા, હવે એમાંનું કાંઈ નથી, તું શું કરવા આમ ગાંડા કાઢે છે. હવે આ પીંજરૂપી ઘર પોપટ વિના ખાલીજ છે.

કમળા—(લવે છે) ખાલી ? શું આ ઘર હવે ખાલી ! !

ગીતિ—પ્રાણ પંખી ઉડી જતાં, ઘરમાળેતો પડી ગયાં તાળાં,
મૈયર સુનું સુનું, ખરે અરે ઓ બંધુ મુજ સ્યાણી.

મદનકુમાર—અરે આ શું ? પ્રીયા, ખસ થયું. (તેને મોઢે હાથ દે છે).

કમળા—(લવે છે) ઓ ! વિરા; તારાં આવારણાં લગીં વિરા. (કુસકે)

(ગીતિ.) લગીં હું દુખડાં વારી, વારી પીવા ધરું ન ઢીલ તેમાં,
જરા તું મીડી આંખે, જરે અજત વસ્યું ઘણું જેમાં.

મદનકુમાર—આ તારું ગાંડપણ તારો વિનાશ કરશે, માટે પ્રીયા, હૃદમાં રહે. સૌને પડે છે તેમ તને પણ પડ્યું છે. માટે એક ખીજનું જોઈને મન વાળવું ઘટે છે; “જે જાયું તે જાય” ઇશ્વરનો એ નિયમજ છે. માટે ચાલ ઉઠ ? હું તને તેડવા આવ્યો છીં.

કમળા—શું, મારો ભાઈ અહીં આવ્યો છે ? મોટા ભાઈ ! ઓ મારા વિરા !

કુહો—ભોજન પીરસું ભાવતાં, પ્રેમ ધરી ઉઠમન;

ભાઈ ભુખ લાગી હશે, નાનુક તારું તન.

મદનકુમાર—અરે બહાલી, ભાઈશો ને વાત શી ? તે તો સ્વર્ગ-વાસી થયા. હવે એમાંનું કશું નથી.

કમળા—(ચોભોલી) શું તે મરી ગયો ? આ નાશવંત દુનિઆમાં તે સોધ્યા નહીં જડે ? કયાં સ્વર્ગે ગયો ? મને કેમ નહીં તેડી ગયો ? કશી વાત ની ચોરી ન રાખતાં આમાં અધીરાઈ કરી એકલો ગયો ? કાંઈ ચીંતા ન હીં આ હું આવી. (ઉડીને નાસવા કરે છે.)

મદનકુમાર—(તેને પકડીને પાછી સુવાડે છે) અરે, હવે હું એને શીરીતે લાનમાં આણું. આ પ્રમાણે જ રહ્યું તો દારૂણ દુઃખથી એના પ્રાણ જશે. (પાણી લાવીને તેના મોં અને આંખપર છાંટે છે).

કમળા—(જરા લાનમાં આવીને) અરે, આશું મારા પ્રાણ, મારા લાઈ નિર્ભયશૈનને વળાવી આવ્યા ? (ચોતરફ જોતી ઉદ્દાશ થઈ જાય છે).

મદનકુમાર—હા, દીલદાર એ લલા માણસનો સ્વર્ગમાં મોક્ષ થા-
આ એ મારો આશીર્વાદ.

કમળા—મારા લલા લાઈ (છાતિએ ડચુરો આવે છે) તારી વિખુટી બેહેનનો તને અંતઃકરણથી આશીર્વાદ છે કે તમે સ્વર્ગમાં અચળ રહો. અરે આ બંધુ હવે તારું મુખ જોઈ કયાંથી મળે (છાતિમાં હાથ પછાડે છે).

મદનકુમાર—(તેના હાથ પકડી લઈને) ખસ, હવે ઘણું રૂઢન કરે, શું તે પાછો મળનાર છે ? જો, મરનાર પુઠે રોવાની શાસ્ત્રમાં મના છે. આ આંખ અને નાકમાંથી નિકળતા પદાર્થ (આંશુ લાળ અને લીટ વગેરે) પ્રેતને ખાવાં પડે છે. માટે ખસકર જરા સમજ.

કમળા—તમે મારા હાથ છોડી દો, અને મારા વિરાને સાથ આ
છાતીને લાંગી નાંખવા દા.
(પડદા પડે છે).

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ—કલહરાજનું ઘર.

પાન—કમળા—કલહરાજ—કુભારજી—અને તેના છોકરો નાનું.

કમળા—(તેના લાઈને સોડમાં લઈને) લાઈ, વિરા, મારા નાનુલાઈ, મોટા લાઈ મરતામાં તારી બેસ દુટી ગઈ. માડી મારો નાનુલાઈ એકલો પડ્યો.

કુભારજી—જા, રાંડ મોહોડાંની દાઝ કરતી ? કડકશા.

કમળા—(ફીકી પડીને) માડી, આજ તું મારીપર આટલી બધી કેમ રોષમાં છે ? તારા દાષમાં આવું એવું મારાથી શું કામ થયું ? એ ઈશ્વર મેં મારી માતાને આણુગમતું શું કર્યું હશે ?

કુભારજી—અરે આ લુચ્ચી છોકરી તું તારું મોં કાળું કર.

કમળા—માતાજી, શા કારણથી ?

કુભારજી—તે કારણ બધું સમજે છે.

કમળા—પણ—

કુભારજી—“પણ” રાંડ લુચ્ચી તે કાંઈ કહેવા બાકી રાખ્યું નથી.

કમળા—(ગભરાઈને) એવું મેં કામ કર્યું છે? ! માડી, મને કહે મારો જીવ ગભરાય છે. હું અચોગ્ય ચાલી છું એવું હું જાણતી નથી, પણ ભૂલથી તેમ થયું હોય તો માખાપે ક્ષમા કરવી (તેને ગળે વળગે છે.)

કુભારજી—ખસ રાંડ સંખાણી (હડસેલી મેહેલે છે, કમળા પછડાય છે).

કમળા—માતા, મારી બહાલી માતા અરે હું બહુ પછડાઈ મારીપર દયા કરો? અને મને કહો કે એનું શું કારણ? (તેને પાછી બાઝવા જાય છે અને કુભારજી પાછી હડસેલી મેહેલે છે).

કલહુરાજ—રાંડ છોકરી શું નકરે છે, જોની આટલું વાગ્યું તોપણ હમારી ખુશામત મેહેલે છે?

કુભારજી—એ બધા પેલા મદનીઆના કારસ્તાન, જે માની સાથે સાત રાખશે તો પોયરમાંથી પાંચ પૈસા પામશે. પણ રાંડ એક પાઈની વાત શું કરવા કરે છે. મુઆ મુજ, પારકું ખાવાની આશા રાખે છે?

કમળા—માતાજી, મારા પતિને અમસ્તાં ગાજો શું કરવા ભાડે છે. તે તમારી એક પાઈની આશા રાખતા નથી, તેને પરમેશ્વરે ઘણું આપેલું છે એટલુંજ સુમાર્ગે વવરાશે તો ખસ છે. માડી, હમારે તમારી દાલત નથી જોઈતી પણ એક તમારી મેહેરબાની હશે તો બધું મળ્યું એમ હું સમજીશ.

કુભારજી તથા કલહુરાજ—લે રાંડ હમારી મેહેરબાની (તેને મારી હડસેલી કાઢી મુકે છે. (નિપથ્યમાં “નિર્દય માત પીતા જો” એ ગીત ગવાય છે.)

અંક બીજો સમાપ્ત.

(પડદા પડ્યો).

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—મદનકુમારનો રાયનગ્રહ.

પાત્ર—મદનકુમાર—કમળા તથા અમથાદાશ—ફીકટદાશ અને કુભારજી.

મદનકુમાર—(પલંગમાં નિદ્રાવશ છે.)

કમળા—(બીજા કોચ ઉપરથી જાગીને એકલી રડે છે). ઓ પ્રભુ!

અરે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર ! મારાં ભાગ્યમાં આટલું બધું દુઃખ. અરે જીવ
ને સુખ હોય તો નિંદ્રા આવે કની ? પણ ચોતરફ જોતાં દુઃખ દુઃખ અને
દુઃખ શિવાય કશું નજર આવતું નથી. જેને માથે શત્રુ ગાળે અને તે વળી
પોતાના માબાપના મજાતીઆ હોય, શો બુલમ ! ! ઈશ્વર તેને નિંદ્રા કેમ
આવે ? અરે મુર્ખ નરો ? તમે મારા નિર્દોષ પતિ ઉપર આટલી બધી આક્ર
ત શું કરવા પાડો છો ? મોટા ભાઈ આ વિરા ? તારા મરણ પછી હુમારી
ઉપર આ બધી દુઃખની રેલ ચઢી આવી ; નહીંકર તારા ત્રાસથી કોઈ હુમા
રું નામ લઈ શકતું નહતું. ધીક્ર જીવતર આ દુઃખથી મરવું સારું. અરે
અંધારાંની ઝોરડીમાં હુમને પુરી દીધાં. જીવતરનો ત્યાગ કરી પાપિ માબા
પને હત્યા આપું તો બહુ રસ્તા છે. નિતિનો ભંગ તો થાય, પણ આ દાવા
નગ દુઃખ મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. ત્યારે શું કરવું ? (જરા વિચારી
ને) હા, જોજ, ઝેર લાવી પીકું અને આ ફાંતી દુનિઆનો ત્યાગ કરું.
(ઝેરનું પડીકું લાવી ખ્યાલામાં પાણી સાથે મેળવે છે) આ ઝેર પીધાથી જ-
રા દુઃખ તો થશે, પણ સદાનું દુઃખ તો જશે. લે (ખ્યાલો ઉચકે છે) પીજ !
જીવ પીજ ! ! કેમ મન માનતું નથી ? ઝંહો ! પ્રીતમ ! અહો ! મ્રાણુના
શ મારો આત્મારૂપી દીવો હું મારે હાથે હોલવું છું અને આ પ્રતક્ષ દીવા
ની સમક્ષ અને મારા મ્રાણુ, તમે સુતા છો ત્યાં તમારી સમક્ષ મારા ખરા
અંતઃકરણથી કહું છું કે હું સર્વ શક્તિમાન મ્રણુ ! પુનઃ મારા મ્રાણુનાથ
મારા સ્વામી, આ જે છે તેજ કાયમ રાખજે. પતિ હું તમને દગો દગીં છું.
હાય ! હાય ! તમને ખેવડાં દુઃખ પડવાના (મદનકુમારના પલંગ પાસે જઈ તેને
આસ્તેથી આલિંગન કરે છે) અરે તમે દુર્જનના વાક્યથી બળતા ડાંડા ક્યાં પડશો ?

અરે દીકરીના પૈસા ખાનારનું કાળું થજે, તેમનું સત્યાનાશ જજે.
અરે તે અસમાન જમીનપર પછડાઈ મરજે કે જ્યેથી અનાથ અબળાઓને
મારી પેઠે પોતાના મ્રાણુથી અછુટકે વિષ્ણુટાં અરે સદાના વિષ્ણુટાં પડવું પડે
છે તેમ તેઓને વેડવું ન પડે. (ખ્યાલો પાછો પકડે છે) વધારેવાર થવાથી
વિદ્ધ આવી નડશે તો પાછું દુઃખમાં ઘસડાવું પડશે. માટે પી જાડીં છું.
(પીવા કરે છે તેટલામાં ઘરમાં સળગાવેલો દીવો એકાએક હોલવાઈ જાય છે)
અરે આ શો અમત્કાર ! ! માન ન માન પણ મારું કૃત્ય ઈશ્વરને પ્રસન્ન ન
થી. હા, ખરી વાત આત્મ હત્યા કદી કરવી નહીં. છટ હું એ કામ નહીં

કરૂં. (ખાલો ખસેડી મેલે છે) ઈશ્વર જે દુઃખ પાડે તે સહન કરવું એ મારો માણસ જાતનો ધર્મ છે. આ ઈશ્વર ? આ માતા પીતા ! તમે આ શું લઈ બેઠાં ?

મહનકુમાર—(રડતી સાંભળી જાગી ઉઠે છે) પ્રીયા ? શું છે ? શું છે ? કેમ રૂદન કરે છે ? અરે તારા શરીર ઉપર ગભરાટનો પસીનો કેમ ? તારાં મુખ ઉપર દુઃખના સેરડા કેમ જણાય છે ? મને કહે શું સાંભરી આવ્યું ?

કમળા—દારૂણ દુઃખ, અરે તે હું શું કહું ? (રડે છે).

ખીલાસ રાગ.

આ પ્રીતમાં દ્યુ બેચન ગઈતી—એ રાહ.

શું કહું પ્રીતમ એન પડે નહીં, દારૂણ દુઃખ શીર આવી પડ્યું છે. શું.
રૂઠો રામ તો સુખની શી આશા, પાપ પેલે જન્મોનું નડ્યું છે. શું.
મુજ માટે વહાલા દુઃખ પામો, હાય એવું શું લેલાટ લડ્યું છે. શું.
છુપાવી છાનું ક્યાં રાખું, તમ સરખું મુને રત્ન નડ્યું છે. શું.

મહનકુમાર—પ્રીયા, આજે આમ આછું આવવાનું કારણ શું ? (ખાલો જોઈને) અરે આ ખાલો શો ?

કમળા—પ્રીય પતિ, અત્યારે શો વિનાશ થતો, તે કહેવાને હું પ્રાણુ કૃપાથી શક્તિમાન થઈ છું માટે કહું છું. પ્રાણુનાથ, મારાથી અપમાન ન સહન થવાથી કાળની મારી, ઝે, — (અટકી જાય છે).

મહનકુમાર—શું, આ ઝેરનો ખાલો ? અરે શા કારણથી પીવો પડે ? કોના અપમાનથી ? મારા ?

કમળા—ના મારા પ્રાણુ, મારા શિરછત્ર, આપનો દાષ મારાથી કહાય ? ખસ હવે એ વાત મને વિસારે પડવા દા ? અરે દુશ્મનો !!

મહનકુમાર—શું, પેલા નાપાક મુજબો મને કનડે છે તેના કારણથી ? પ્રીયા તું ડરીશ નહીં, કદાપિ એવા હજારો દુશ્મનો મારે માથે ગાજશે, અને મારી ઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસાવશે તો શું થઈ ગયું, એક તારાં મુખ કમળના મુખ આગળ એ બધાં દુઃખ હું મેરૂ આગળ ત્રણ જેવાં સમન્તું છું. તું હીમત રાખ, તારી હીમતથી મને ચોગણી હીમત ચડશે. અત્યારે તું સર્વ દુઃખ વિસારે કર અને મુઈ જા; સવારે હું તને બધી સમજ પાડીશ. હું પણ મુઈ જાઈ છું.

કમળા—(મુઠે છે અને પાછી ઉઠે છે) અરે મને મુઠું ગમતું નથી

સુવા જતાં મને માન શુકન થાય છે. પતિ, કોણ જાણે સવાર કેવું પડશે ?

મદનકુમાર—આપણા ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરી સુ. એટલે સર્વ વિ-
ધ દુર થશે. (બન્યો જાણુ મુદ્ધિજય છે મદનકુમાર પલંગમાં બેઠો થઈને) આ
રી નિર્દોષ પ્રીયા જરા ઠરી ખરી. કોણ જાણે કયારની રૂદ્ધ કરતી હશે,
અરે મને ઇશ્વરે જાગૃત કરવામાં ઢીલ કરી હોત તો પ્રીયાના સદાના વિચાર
માં મારે મરવું પડત. હે દીનદયાળ પ્રભુ ! તારી કૃપાથીજ મારી પ્રીયા બ
ચી. અરે અધમ ન્યાતના ધારાપર વેહેનારાઓ તમે જરા વિચારો કે હમે
જોઈ શું કર્યું છે ? હશે કુઃખ પડવા સરજીત હશે તે મટનાર નથી. શીવ
શીવ શીવ પ્રભુ !! (સુવે છે).

કમળા—(ભર ઉઘમાંથી ચાંકીને રડતી રડતી ધ્રુજે છે) અરે, પ્રાણુ
પતિ સર્વસ્ત ગયું. ઓ મારા પ્રાણુ, નાસો ? જાગો ? (મદનકુમારના પલંગ
તરફ દોડે છે).

મદનકુમાર—(બેઠો થઈને) પ્રીયા શું છે ? વળી શું છે ? ધ્રુજ
છે કેમ ? (તેની આસના વાસના કરી ડાંડી પાડે છે).

કમળા—પ્રાણુનાથ, મને આવું સ્વપ્ન આવ્યું.

રાગ-દેશ-શૈલ સગાળસા સાધુને સેવે—એ રાગ.

અરે સુખ સ્વપ્ને ન લાધુરે, કલેજનું કોરી ખાધુરે. ટેક.

જાણે મારે વિરે કુઃખને દાઝેલે, આવી કહ્યું મુને, ઘેર,

“બેની મુને માખાપે મારીને, કારમો કીધો કે’ર.” અરે ॥ ૧ ॥

ખંધુ પીડાતાં પીડા અતિ પામી, જાણ્યો જનતાનો ડાઘ;

કોઈ પુરૂષે આવી આ ઘરને, જાણે લગાડી આગ. અરે ॥ ૨ ॥

ભડભડ ઘર બગવાને લાગ્યું, લાગી અરે ગમ લાય;

તમે પતિ નિંદ્રાવશ સુતા, હાય તે કેમ ખમાય. અરે ॥ ૩ ॥

“નાસો જાગો પ્રાણુનાથ કહીને,” બ્રુમ પાડી એ રીત;

પેલો પુરૂષ માંહે બળતો દીઠો, એ તે શું વિપરીત. અરે ॥ ૪ ॥

મન ગભરાએ માફ પ્રીતમ, સ્વપ્નાનો શો અર્થ;

ધન માલ આદી સહુ બળી જતાં, ગાંઠે રહ્યો નહીં ગર્થ. અરે ॥ ૫ ॥

જનું ની તેં જનમ મને જ્યારે આપ્યો, કેમ કરી નહીં પે’ર,

ગળથુથીમાં ઘોળી કરીને, શાને પાયું નહીં ઝેર. અરે ॥ ૬ ॥

મદનકુમાર—પ્રીયા, દુઃખની વાતો કરતાં કરતાં તું નિંદ્રાવશ થઈ, માટે એ દાવાનગ દુઃખનું તને સ્વપ્નું થયું. કાંઈ ચિંતા નહીં, વાયુનું ભ્રમણ એમ કરાવે. ગભરાઈશ નહીં. પ્રીયા નિઃશ્ચિંત સુ.

કમળા—પ્રાણપતિ, ગજબ, ! નુકસાન, ! મને અંતરમાં અગ્નિ વ્યાપિ રહ્યો છે. અરે કાંઈ માઠો પરિણામ થવાનો હોય એમ જણાય છે.

મદનકુમાર—કાંઈ નહીં, સુઈ જા. એમ મનમાં આશુતાં ક્યાં બોલાવું. (બન્યો જાણુ સુઈ જાય છે અને અમથાદાસ, ફોકટદાસ તથા કુભાર જા પ્રવેશ કરે છે).

કુભારજી—આ ઘરનો કરો તોડતાં આપણને ઘણી મેહેનત પડી, પણ કોઈ જાણું નથી, ભાઈઓ એવી રીતે એને લઈ જ્યાં કે એ જાણત થાય નહીં. આપણે કોટ બહારની વાડીએ ગયાં એટલે કાંઈ ચીંતા નથી. (હજવેથી ગાંસડીઓ બાંધી લઈ ચાલતાં થાય છે.) (પડદા પડ્યો).

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—દક્ષિણ દિશાનું કોતર.

પાન—પાછળના દખાવતા બધાં. બે જાણની ગાંસડી.

ફોકટદાસ—(કમળા તથા મદનકુમારને બાંધેલાં છોડે છે, ને મદનકુમારને એક લાત મારીને) અધ્યા દુષ્ટ, ઉડ; મનમાનીતિ સ્ત્રી પરાણીને સુખમાં ઊંઘતો હશે.

મદનકુમાર—(એકદમ ઉડીને ચોતરફ જોવા લાગ્યો). અરે, આ શું ! મારી સુખ સૈયા ક્યાં ગઈ ! મારું ઘર ક્યાં ગયું ! અને આ જંગલમાં હું ક્યાંથી આવ્યો !! (પેલાઓને જોઈને) અરે હાય, આ તો મારા દુશ્મનો ! મને અને આ મારી પ્રીયાને ઊંઘમાં બાંધી લાગ્યા છે ! આ સુંદરી ! તારાં સ્વપ્નાનો ભાવ લખ્યો. અરે પ્રભુ, હવે શી ગતિ !

અમથાદાસ—શી તે શી. જેમ મનમાનીતિ સ્ત્રીને પરણ્યો, તે મ મનને ન માનીતાં મોતને પરાણવા તૈયાર થા ? (ખુનીઓને) કેમ શું જીવો છો અધ્યાઓ ? (ખુનીઓ તરવાર ખેંચે છે).

મદનકુમાર—શીવ ! શીવ ! શીવ ! પ્રભુ ! આ હું શું દુષ્ટ છું.

પ્રીયા, તું કેમ સુઈ રહી, તને ઊંઘ કેમ આવે છે? અહ્યા ભાઈઓ, કાંઈ મનમાં સમજે ?

પ્રેકટદાસ—શું સમજવાનું છે. જ્યારે તારો પ્રાણુઆત્મા તારા દહથી જુદા પડી જમને તાપે થાય, ત્યારે અન્ન અને પાણી ભાવશે.

મહનકુમાર—ત્યારે શું, તમે મને મારીજ નાંખાવશો ?

અમથાદાસ—તેમાં વળી ખાકી શી. (ખુનીઓ તરવાર ખેંચે છે.)

મહનકુમાર—પ્રભુને માટે જવા દા ભાઈ સાહેબ, છોડી દા.

ખુનીઓ—ચાલ, હવે તું તારા દેવનું સન્ન કર, ચુપ રહે.

મહનકુમાર—એમજ. અરે ઓ મારી પ્રીયા બેહુદ દુઃખ ! આ ઘાથી પટ પ્રાણુ જશે, ભાઈઓ ત્યારે શું તમે નહીંજ મુકવાના ? અને મને મારીજ નાંખવાના ? ઓ મારી સઘળી આશાનો અંકુર તોડી નાંખ્યો. (આંખમાં આંસુ આવે છે).

સોહૈણીની હુમરી.

આશાનો અંકુર, ટુટી ગયો, મારી આશાનો અંકુર ટેક.

શા મુખમાં તું સુતી ઓ મીઠી પ્રીયા, પગમાં ધશે પ્રાણુ દુર. ટુટી.

મનની ઉમેદો મનમાં રહી ગઈ, શું ચઢી આવ્યું પુર. ટુટી.

જેકું તોડીને પ્રીય પ્રીયાનું, શું ખતલાવો મુર. ટુટી.

દયા ધરો દુઝો કાંઈ દીલમાં, ઉડી ગયું મારું નુર. ટુટી.

ઓ દીલ ભોળી લસી તું ભામીનો, મરશે હવે ઝુર ઝુર. ટુટી.

પ્રેકટદાસ—હવે એ લસી ભામીનીને હમારે તાપે કરી લેવાને કાંઈ વિલંબ નથી.

મહનકુમાર—(દ્વારે ભરાઈને) શું કહ્યું ?

અમથાદાસ—શું તે એ કે, એ સ્ત્રીને સાચો તો હમારે આ બધી યુક્તિ કરવી પડી. એટલે તારો જીવ લઈ એને હમારી કરી લેવામાં હવે કાંઈ વાર નથી (ખુનીને ધશારત કરે છે એટલે)

મહનકુમાર—અરે દુઝો, મારા મોં આગળ આવા શબ્દ બોલતાં લાજ નથી આવતી. (એમ કહી ઉછાળો મારી ખુનીઓના હાથમાંથી તરવાર ખુંચાવી લઈને) મરવું એક વખત છે. આવો.

કમળા—(જગીને) આ શું ! આ શું ! પ્રાણુનાથ, પ્રાણુનાથ, (પિલાઓને જોઈને) હાય હાય ! હવે શું કરીએ. ઓ પ્રભુ ! (મુઠ્ઠાં ખાઈ પડે છે).

મહનકુમાર—મીયા, તું ગભરાઈશ નહીં આ તરવારથી હું બધાનો છવ લઈશ. અરે મિત્ર બુદ્ધિકમાર, તું આ વખત નથી.

અબ્બલ—કાસદા લાદે ખબર ચાર કે ઘર જાનેકી—એ રાગ.

વહાલા મિત્ર તું આ દુઃખ વેળા હાજર નથી,
પ્રાણના તરસ્યા આ દુશ્મનો તો રહ્યા મથી. વહાલા ટેક.

ઠંડી રાતે તું ઠંડો થઈ સુતો સુખી,
મદન મિત્ર તો આ મરે છે આ આગથી. વહાલા.

પ્રીતિ મારીથી મીયા તું આ દુઃખે પોંચી,
હોય મિત્ર મારો તો હું સર્વે કહું કથી. વહાલા.

(એટલામાં પેલા ખુનીઆ કઠાર કહાડીને મદનકુમાર ઉપર ધા કરેછે, તરતજ કમળા, પોતાના પતિને પોતાના જોથામાં એવી તદખીરથી લઈ લે છે કે મદનકુમારને ધા ન વાગતાં પોતાને વાગે.)

અમથાદાસ { (એકદમ ખુનીના હાથ પકડે છે). હાં ! હાં ! હાં !
શોકટદાસ { સમાલો ! કમળાને ધા વાગશે અને મરી જશે

તો હુમારી મેહનત રદ જશે; પેલા દુષ્ટને મારો. (ખુનીઆ મદનકુમારને મારવાને ટાંપી રહ્યા છે, પણ લાગ મળતો નથી.)

કમળા—અધ્યા દુષ્ટો, કદાપિ મારું માથું આ ધડથી જુદું થશે તો બેહતર છે, પણ મારી નજર આગળ મારા પતિનો વાંકો વાળ થવા દેનાર નથી. અરે દયાળુ પ્રભુ તું વહારે ધા ! દીનદયાળ, કૃષ્ણાં સિંધુ, તું હમને નિરપરાધીને મદદ કર.

અમથાદાસ—(કુભારજાને) કમળા એવી તદખીરથી ઉભી છે કે જેથી પેલો દુષ્ટ મરાવવો મુશ્કેલ છે. માટે તમે કમળાને સમજાવો.

કુભારજા—ખરી વાત—(કમળાને) છોકરી તું સમજાને આધી ખસ.

કમળા—અરે ! કોણ મારી માતા ? આ મારી વહાલી માતા, આ હુમારીપર દુઃખના ઝાડ ઉગવાં બાકી રહ્યારે, ! માતા, મારી વહાલી માતા તું શું બોલે છે. અરે તું આ દુષ્ટોને આધા કર, જાનેની કેવા મારવા ટાંપી રહ્યા છે. આ મારી જાનેતા, બાળકપર આટલો બધો શો જુલમ ! દયા કર, માતા ! દયા કર.

કુભારજી—અરે મુખી, એવા કંગાળને શું મોહી રહી છે, દુર થા.

કમળા—અરે માતા, તું આ શું બોલે છે. તું આવી નમેરી કેમ થાય છે. અરે ભુંડી ભલી પાણુતારા પેટનો કાદવ તો ખરો, આ અધાર રાનમાં સાણુ સાણુ કરતી રાત્રીએ મને લય લાગે છે. આ પિતાજી ? આ માતા દયા કર.

બે ખુનીઓ—અરે તું આઘી ખઈ, આ કઠાર એનો જીવ લેવા ટાંપી રહી છે. (મારવાનો લાગ સોઘે છે. કમળા ખચાવ કરે છે.)

મદનકુમાર—ભક્ષમનસાઈની રીતથી માનતા નથી તો હવે જોઈ લો. (તરવાર ખેંચી ખહાર નિકળી પડે છે.)

બે ખુની—(એકદમ ઘા ઉગામીને) અરે આ તુંજ લેતો જની, અમ્મીના આસરા હેઠે રહી બાદુરી કરતો હતો તે કે ? (મારે છે, એટલામાં)

કમળા—(આડે આવીને) અરે પતિ ! માર્યા જશો, હમાણા ધીર જ ધરો ? આ પ્રભુ, ભાઈઓ રાખો મારી વાત સાંભળી લો; પછી તમારી નજરમાં આવે તેમ કરજો. અહીંઆં હમારું કોણુ છે, મારી મા પાણુ તમારા પક્ષપર છે. લાચાર !

રાગ માહાડ—મેવાડોરે મલી—એ ઢાળ.

અધ્યા જે માગો તે આપું દામરે, મોમારોરે પતિ,
દયા ધારી કરો મારું કામરે, મોમારોરે પતિ. ટેક.

આશા તોડો નહીં માહેરીરે, એમાં નથી કાંઈ સુખ,
ભરનિંદ્રામાં ખાંધી આણી ભાઈ, શાને પાડો છો દુઃખરે. મોમારોરે.

માડી મારી દયા કરીને, મોકલ પાછાં ઘેર
કેમ બાળે તારી બાળકીને, કેમ કરો તમે કેરેરે. મોમારોરે.

વનવગડામાં હું રકુરે, ઉપર માહાજમ રાત,
માતા મારી તને દયા ન આવે, કેમ કરાવે ઘાતરે. મોમારોરે.

વજ્રે તારું કાળજીને, વજ્રે તારા બોલ,
આવી નોતી મારી માવડી, તારા મનમાં કરની તોલરે. મોમારોરે.

હું અબળા મારું શું ગજીરે, એકલડો પતિ આંધ,
મારો, ઉગરો હાથ તમારે, માડી એ તારો જમાધરે. મોમારોરે.

(કમળા ઉપર પ્રમાણે કહે છે તેટલા વખતમાં અમથાદાસ—કુભારજી, ખુની, શંકટદાસ વગેરે કાંઈ છુપો ખંદાખસ્ત કરે છે.)

કુભારજી—કમળા, તું મારી પુત્રી છે; માટે મને દયા આવવાથી તમને હું આ વખત જતાં મુકાવું છું, (પુનીઓને) જાઓ ભાઈઓ. એ ના ઈશ્વર એને સહાય છે. માટે તમારાં હથિઆર મુકી દઈ તમે તમારે ઘર જાઓ. (પુનીઓ જાય છે).

કમળા—(માને પગે લાગીને) માતાજી, તમે હમારીપર દયા ન કરો તો ખીન્નું કોણ કરે? ધન્ય પ્રભુ.

મદનકુમાર—હું તમારો મોટો આભાર માનું છું, અને તમારે ત્રણેનું ભણું થજે. એમ હું ઈશ્વર પાસે માગું છું.

કમળા—માતા, મારી પાસે આવીને બેસ, મને ભય લાગે છે. હવે જલદીથી ચાલો આપણે ઘર જઈએ. (આવી વાત કરે છે એટલામાં ફરી રાખેલી ગોઠવાણ પ્રમાણે પેલા પુનીઓ આવી એકદમ મદનકુમાર તથા કમળાને પછવાડેથી બાંધી લે છે. કુભારજી તરવાર લઈ લે છે).

મદનકુમાર—દગો! દગો! પ્રીયા દગો!!! હવે મોતને શરણ ચાઓ. (તરવાર શોધે છે.) અરે દુષ્ટો!

કમળા—પ્રાણનાથ! (મૂછાં ખાઈ પડે છે).

અમથાદાસ—જાઓ પુનીઓ, એ દુષ્ટ મદનકુમારને આ જંગલના પાછળના ભાગપર લઈ જાઓ? અને ત્યાં ઠોર કરો?

કમળા—(બેઠી થઈને) કોને? મારા પતિને? અરે એને ઠોર કરતાં પેહેલાં મને ઠોર કરો? નહીં તો લાવ હુંજ મારે હાથે મરું. (તરવાર શોધે છે.) અરે અહીં આં હથિઆર હતાં તે ક્યાં ગયાં? અરેરે, પ્રાણનાથ! આ શુકમાર દહે ધા કેમ ખમાય? હા પ્રભુ! શા વારા ફર!

મદનકુમાર—બસ, પ્રીયા! હવે મરવું એ સિદ્ધ છે. (પુનીઓ તેને લઈ જવા કરે છે). પ્રીયા!

ગજલ ભેરવીની.

વિષ્ણુટો પડું પ્રાણથી, પ્રીય માની લે પ્રણામ;
માની લે પ્રણામ તને છોડી જાઉં આમ. વિષ્ણુટો. ટક.
વહાલી માતા માહેરીને, કેહેજે તું પ્રણામ,
કે'જે મદન માર્યો ગયો, વિકટ જંગલને ઠામ. વિષ્ણુટો.
પ્રણામ મારા તાતને, પ્રીય કે'જે રાખી હામ,

કે'ને મદન માર્યો ગયો, રે ઘીટ જંગલને ઠામ. વિખુટો.

કહેજે સર્પ મિત્રને, જે જાણુ મારું નામ

પ્રીતિમાં પચેલા, મદનના છેલ્લા પ્રણામ. વિખુટો.

(ખુનીઓ, મદનકુમારને હડસેલે છે).

કમળા—પ્રાણનાથ ! છેલ્લી મુલાકાત ! છેલ્લી મુલાકાત !

મદનકુમાર—(ધસારો કરી પાછો આવે છે) પ્રીયા, આ જન્મે. તો આ છેલ્લી મુલાકાત. પણ ભવિષ્યમાં હશે તો પેલે જન્મે સુખ ભોગવીશું; ખસ રજ.

કમળા—આ સંસારમાં જે કંઈ મારું છે, અરે જેના આધારથી હું છવું છું તેને પોતાના પ્રાણ દહીયી જુદા કરવા જવાની રજ આપું ! અને હું મારી પાપી આંખે ડગર ડગર જોયા કરું ! અરે ધિકાર છે એ જીવ્યા પર. મારા પ્રાણપતિ તમારી સાથે હું પણ મરીશ. (રડે છે).

રાગ-દેશ—ભેખ ઉતારો રાજ ભરથરી. એ રાહ.

કમળા—ધિકરે જીવ્યુરે ભુંડા ભેખનું, દાહેલા દીન કેમ જાયજી;
ખાજરે રંડાપો ગાળ્યો ના ગળે, મરે જળ વિના મીનજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—ભવિષ્ય ભુલાવ્યું ગોરીના ભુલે, કરે ફેડ ઉપાયજી,
પૂર્વે જે પાપ કીધાં હશે, ભોગવે આ ભવ માંહેજી. ભવિષ્ય

કમળા—જનેતાની કુખે જનમ ધરી, હું તો છડીં દુઃખીઆરીજી;
સુખની આશા તો હાવે હતી, કરો પ્રાણ શું ન્યારીજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—દાની રજરે સુખે સુંદરી, પ્રેમ તોડોની મારોજી;
આરે ભવેરે મન વાળવું, પેલે ભવ છું હું તારોજી. ભવિષ્ય.

કમળા—સંસારમારું જીવી શું કરું, જીવન હાર જાય છોડીજી;
પ્રાણુરે ગયો તો પ્રાણુ નવ ટકે, મિત્ર દુટ્ટે ન તોડીજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—આત્મ હત્યા ગોરી નવ કીજે, એથી થાય ના આહારજી;
આપણા ધનનો ધર્મ કરી, માગો મુને ભરથારજી. ભવિષ્ય.

કમળા—ધન માલ આદિ સૌ સાહેબી, એ છે જીવતાંની માયાજી;
જન્મ ધરીરે આ સંસારમાં, ખરું કંઈન કમાયાજી. ધિકરે.

મદનકુમાર—સાલ લાખેલો ગોરી ધારીને, કર્યો તો સુવેપારજી;
ખોટ આણારે આ દગાખોરે, મુને કર્યો છે લાચારજી. ભવિષ.

કમળા—અરે પ્રીય પતિ, શું ખોલો છો ! આ તે સ્વપ્ન કે ખરી વાત !

મદનકુમાર—પ્રીયા, સઘળો ખરી વાત છે. તે તું તારી નજરે જુવે છે. હવે મને આ દુષ્ટના આકર્ષણથી બંધ બાંધેલા ભચડાય છે. માટે લે હવે લાચારીના છેલ્લા પ્રણામ ! (જાય છે, અને કમળા રડે છે તેથી પાછો આ વેળે. કમળા મુઝીં ખાઈપડે છે. મદનકુમાર પ્રીયા ! પ્રીયા ! કરતો ખુની સાથે જાય છે.)

કમળા—(બેઠી થઈને) પ્રાણનાથ ! (તેની પુઠે દાડવા જાય છે અને ખેલાન થઈ પડે છે).

અમથાદાસ—ચાલો હવે એ ખેલાન છે એટલે એને આપણે ઘેર લઈ જઈએ. મજરકાંતી ઝડપ થવા આવી છે. ખુનીઆ એનું કામ કરી સવારે ઘેર આવશે. (હંચકી ચાલતા થાય છે). પડદા પડ્યો.

પ્રવેશ ૩ નો.

પાત્ર—બાંધેલા મદનકુમાર સાથે બે ખુની-બુદ્ધિકુમાર—બે સીપાઈ.

મદનકુમાર—(રસ્તે ચાલતાં ઉદાસીમાં).

ગીતિ—નથી જોય બંધુની, બહાણાંની પણ અરે દુષ્ટ કરાણી;
પ્રીતમ પ્રીતમ કરતી, પડી મુકી કેશરી યુથે હરાણી.

અહો, દીન દયાળ પ્રભુ, મારી શી દશા ! મારી પ્રીય સ્ત્રીને એકલી છોડી આવતાં મેં મુખેં જરા આચકો ખાધો નહીં. વિખુટાં પડતી વેળાનો ગાભરો દેખાવ અત્યારે મારી નજર આગળ મુર્તિમાન દેખાય છે. આહા, અગ લોચની ! હવે તારી શી ગતિ થશે ! અરે શું તાહાઈ બહાલ ! શું તાહાઈ ડાહાપણ ! શો તાહારો પ્રેમ ! એ સઘળું મને યાદ આવે છે અને મારાં દુઃખમાં વધારો કરે છે. પ્રીયા ! (તંમર ખાઈપડે છે, અને ખેડો થઈ બેસે છે).

ભેરવીની ગજલ (પોલક).

કમળા આ કમળાક્ષી તું, ચિત્ત માંહે ચોંટી રહી;

મરાણ માહેઈ થતે, દીલકું નાખશે દહી.

ટંક.

લઘવી લાડ લાડીલી, સુખ દીધું તેં દુઃખ સહી;
સુખમાં સર્પ ભૂસીને, દુઃખના દી જાણ્યા નહીં. કમળા.
માઝમ રાતે મે'લમાં, મે'લમાં સુવું સહી;
માઝમ રાતે માંત તેં, હાય પ્રભુ નિર્મ્યુ કહીં. કમળા.

પુનીઆ—હવે જલદી ચાલ ! “હાય પ્રભુ” કરતો ? (એમ કહી પછાડીથી હડસેલે છે અને એક ખાઈ આવી ત્યાં ઉભો રાખીને) ચંડાળ ચાર, ચાલ તૈયાર થઈ જા હવે તને મેલતને તામે કરીએ છીએ. (ધા કરે છે.)

મદનકુમાર—(ખશી જઈ ઊંચા હાથ કરી) રાખો ? રાખો ? એ મજ, આ આત્મા રૂપી દીવો તમારે હોલવવો છે તો હોલવજો. અરે પ્રભુ ! આ રગઝકમાં કેટલો વખત ગયો ! પાણુ કોઈ મદડે આવી પોંચ્યું નહીં ! હશે પ્રભુની એમજ ઈચ્છા હશે, તો હું લાચાર તેને તામે છું.

ગજલ. ગઈએક બે એક જોડવા—એ રાગ.

કપાશાગરા ધરજે વીનંતી રંક તુજને જન્યું છું,
દીન દયાળા લેજે શરણુ આ ફાની દુનિઆં ત્યાગું છું. વક.
કાયા, વાચા, મનસા, એ વળી, કર્મણાને લીધે કરી,
જે પાપ કીધાં હાય તેની માફી તો માગું છઊં.

(પોતાની આંખે હાથ દે છે) લેઓ નાપાક મુજીઓ હવે કરો તમારું કાણુ કર્મ, શીવ ! શીવ ! પ્રભુ ! (એ શબ્દ બોલ્યા કરે છે.)

પુનીઆ—અરે તું અત્યારે હમારા તાબામાં છે તોપણ હમને ધ્રુકારે છે. લે લેતો જા (ઉગામીને મારે છે.)

પુલ્લિકુમાર—(બે સિપાઈ સાથે પ્રવેશ કરીને પાછળથી તરવાર પકડી લે છે) સખુર ! ચંડાળ ચાર ! સખુર, ઘોર કર્મ કરતાં લાજ આવતી નથી ! (તરવાર ખુંચાવી લે છે) પ્રીય મિત્ર મદનકુમાર ગભરાશો નહીં; (તેને બાઝી પડે છે) સિપાઈઓ ? બાંધો બન્ન્યો પુનીને.

મદનકુમાર—મારા બહાલા પુલ્લિકુમાર ! (તેને ભેટે છે. પુલ્લિકુમાર તેના બંધ કાપી નાંખે છે.) મિત્ર જરા મોડો આવ્યા હોત તો મારા દહથી મારા પ્રાણને જુદા પાડતાં આ દુષ્ટોને કાંઈ વાર નહોતી. ધન્ય પ્રભુ ! ભાઈ તમે ક્યાંથી જાણ્યું !

બુદ્ધિકુમાર—ખાર વાગે રાત્રીના તમારા ઘરનો ચાકર મારી પાસે આવીને ક્ષણ ખાતો બોલવા લાગ્યો કે મારા શેઠને બાંધીને કોઈ એક સ્ત્રી તથા બે ચાર પુરુષ, લઈ ગયા. હું તો ધાકનો માર્યો અત્રે નાસીને તમને કહેવા આવ્યો છું. મિત્ર આ ખબર સાંભળતાં તુરત હું આ સિપાઈઓને લઈ સોંપતો અત્રે આવી ચઢ્યો.

મદનકુમાર—શી ખુશીની વાત ! શાબાશ મિત્ર શાબાશ ! પાણુ અરે મારી પ્રીયાની શી દશા હશે !

બુદ્ધિકુમાર—હું, તમારી સ્ત્રીને પાણુ બાંધી આણી છે. અરે તે ક્યાં છે ?

મદનકુમાર—ભાઈ, પાસેના જંગલમાં પેલા કુદ્દ મારા ન્યાતીલાના કબજામાં તે ફસાઈ છે.

બુદ્ધિકુમાર—હું, કમળા તેઓના કબજામાં છે !! અરે જલદી ચાલો નહીં તો કમળા જરૂર પોતાના પ્રાણ કાઢશે.

મદનકુમાર—હૈં ! મિત્ર જો એમજ મારી પ્રીયાએ કર્યું હોય તો મારે અહીંઆંજ મરવું એ સાચું છે.

સિપાઈ—ભાઈસાહેબ. પાસ કે જંગલમાં કુચ સોર બંકોર હોતા હે, ઝોર કોઈ ઝોરત રોતી હોવે એસા અવાજ આતા હે.

બુદ્ધિકુમાર—ચાલો ! ચાલો ! જલદી ચાલો ! (સિપાઈઓ પેલા ખુનીને લઈ સર્વ જાય છે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર—કમળાને લઈ જનારા તથા પાછળના બધાં.

કમળા—(રસ્તે લાનમાં આવી પેલાઓના પંજામાંથી છુટી પડે છે) અરે જુલમ ! ક્યાં લઈ જાયા છો ? અહ્યા કુદો ? ખબરદાર જો મને હાથ અડાડ્યો તો ! અરે પ્રીય પતિ તમે ક્યાં હશો ! અરે આ કુદ્દ આગળ મારો ધર્મ સચવાય એમ નથી, મારે આ સુખદેયાણુ ભરથાર હું પાણુ આત્મા નો ત્યાગ કરી પુઠે આવું છું. (રડે છે).

હમકુ છાંડ ચલે બન માધુ—એ રાગ.

હાય હવે હું તે ક્યાં જાઉં, કેર કીધો માખાપેરે. હાય. ટેક.

જાનું જાન માણપતિતે, હરી હરી લીધો આપેરે;
આ માણનાથ આ મનનામોજી, હું જીવું કોણ પાપેરે. હાય. ૧.

કોને આધારે તમે મને નાંખી, વિષ્ટા પડી જાતેરે;
જાણ જાણ છાતી દાઝે મારી, કમળું કાળજ કાંપેરે. હાય. ૨.

પીયુષ હું પીડા પામું અતિશં, હાય આ દુષ્ટ સંતાપેરે;
વહારે હવે આવી કોણ વહાલા, દાવાનજ દુઃખ કાપેરે. હાય. ૩.

અમથાદાસ—અરે પ્યારી કમળા, તું નકામી કલ્પાંત શું કરવા કરે છે. અને એવા તુચ્છ મદનકુમારના પ્યારમાં શું રીઝી રહી છે? ચાલ ઉડ, એથી દશગણું સુખ હમારા તરફથી તને મળશે.

પ્રોકટદાસ—તું જ્યારે હમારું સુખ જાણે, ત્યારે મદનકુમારના અદ્ય સુખને તુચ્છ ગણશે. માટે ચાલ ઉડ, વધારે કહેવડાવ નહીં (તેને બન્યો જાણ ઉડાડવા જાય છે.)

કમળા—(આંધી ખશીને) અરે ધિકાર હોજો તમારા એવાં સુખ ઉપર! અરે ચડાજો! સુખ સી વસ્તુમાં છે, એજ જેને ખબર નથી! તો તે ખીજને શું સુખ આપશે! (પેલાઓ તેને બળાત્કારે લઈ જવા માંડે છે એટલે)

બુદ્ધિકુમાર—(પ્રવેશ કરીને) ખબરદાર, કમળાને હાથ અડાડ્યો તો? ચડાજો! (પેલાઓ થડકીને આઘા ખસે છે.)

કમળા—(બુદ્ધિકુમારની પાસે જઈને) આ મારા વહાલા ભાઈ, તમને પરમેશ્વરે અહીં મોકલ્યા, પણ બુનીઆને હાથ મારા મા—(અટકી જાય છે).

મદનકુમાર—(સિપાઈ તથા બુનીની સાથે પ્રવેશ કરે છે) ફીકર કરીશ નહીં પ્રીયા, હું જીવતો છું (તેને ભેટો છે) મારા બુદ્ધિકુમારની મદદથી તો બુનીઆને ખાંધી લઈ, તારી મદદ આવ્યો છું.

કમળા—(મદનકુમારના ખભાંપર પોતાના બન્યો હાથ તથા માથું મુકીને) આ મારા માણનાથ! ધન્ય પ્રભુ! પામરને તારા વિના ખીજું કોણ સાધ્ય કરે?

બુદ્ધિકુમાર—(સિપાઈઓને) લાવો એ બુનીને હું પકડું છું. તમે પેલા કુટોને ખાંધો! જો તે ન ખાંધવા દે, તો તરવારથી તેના માથાં ઉડાવી દેજો!

(અમથાદાસ તથા ફેકટદાસ અને કુભારજી મુઝે મોહોડે હાથ બંધાવે છે. સિ-
પાઈતેને ખુનીની સાથે હારમાં ખડા કરે છે).

ખુદ્દિકુમાર—(મદનકુમારને) મિત્ર, આ આનંદની હેલી થઈ, એ
સર્વ પ્રભુની કૃપાથીજ. માટે પ્રથમ હું તેનો પાડ માનું છું.

કુમરી.—બીંદરાબીંદ મોરા સામળીઆ—એ રાગ.

પરમેશ્વર તેં કરુણા કરી, મુજ વહાલાંને ઉગારી દીધારિ; ટેક.
જેથી પાડ હું માનુરે પ્રભુ, જમને હાથથી ઝુંટી લીધારિ. પરમેશ્વર. ૧.
અતિ પ્રેમ વધ્યો આનંદ વધ્યો; આ દુરીજનના મુખ કાળાં કીધારિ. પરમેશ્વર. ૨.
ગુણી ગણના ગુણની ન ગણાએ; અમારાં સૌ કારજ સીધારિ. પરમેશ્વર. ૩.
દીન દયાળા તુજ કૃપાથી, ઘુટકે પ્રેમના નીર પીધારિ. પરમેશ્વર. ૪.

કમળા—હે અનંત પ્રહ્લાંડના અધિપતિ; કૃપાસાગરા, ભક્ત વત્સળ
પ્રભુ! આ સમયે જેવી હુમારી સાદ્ય કરી તેવીજ રીતે સંકટ વખતે તું
તારા નેક રાજ્યમાં હુમારી સંભાળ રાખી હુમારી પાસે સત્યના કામ કરાવજે.

ખુદ્દિકુમાર—મિત્ર, આ બે ખુનીઓ સિવાય બાકીના આ ત્રણે
દુષ્ટકર્તવ્ય કરનારના ડોકાં હું મારે હાથે ઉઠાવી દઈં! (તરવાર ખેંચીને) કેમ
શી આજ્ઞા છે?

મદનકુમાર—(તરવાર પકડી લે છે) સખુર, મિત્ર, સખુર.

ફેકટદાસ—અરે આવા બે જીવાન મરદોની આગળ આજે હું
બંધીવાન તરીકે ઉભો છું તે ધિકાર હોજે મારા જીવતરને. ભાઈસાહેબ,
હવે મારાં દુષ્ટકર્તવ્ય મને બધાં ચાદ આવે છે. માટે કાળું મોં શું બતાવું.
હું મરવા તૈયાર છું. (નીચું જીવે છે).

અમથાદાસ—હું પણ શરમના માર્યો બોલી શકતો નથી. અરે
હમે તમારી ઉપર દુઃખ પાડ્યામાં કાંઈ બાકી મેલી નથી; ન્યાત જતમાંથી
સગાં વહાલામાંથી તમને અજબામણાં કંઈં, અને આખર તમારો પ્રાણ લે-
વાનો નિશ્ચય કર્યો. અરે હવે મને સમજાયું કે ધન્ય છે તમારી સ્ત્રી પુરુષની
પ્રિતિને. ધિકાર ન્યાતના ધારાને કે આવી રીતે સંબંધ ન બાંધતાં બાળ-
લગ્ન કરે છે. ભાઈસાહેબ, હવે મારા જીવને વધારે ધિકાર ન કરાવતાં મોત
ને તાએ કરો. (નીચું જીવે છે).

